

Het uitwaaiëren van de beweging 1908-1914

Revolutionaire frontvorming. Les politiciens de l'Anarchie

Terug uit Amsterdam zetten Georges Thonar en Henri Fuss de discussie over de vakbeweging voort. Het kwam tot een schier eindeloze polemiek in de kolommen van *L'Insurgé*. Thonar bleef (voorlopig) het 'orthodoxe' standpunt innemen, daarin mogelijk gesterkt door een zekere animositeit die binnen de Belgische afvaardiging te Amsterdam was gebleken. Hij motiveerde de aanwezigheid van de anarchisten in de vakbeweging louter tactisch. Ze waren daar niet als arbeiders om hun arbeidersbelangen te verdedigen, maar om de propaganda voor het "integraal" anarchisme te voeren. De anarchistische actie was voor hen heel wat meer dan (economische) klassenstrijd. Niet de strijd tussen de klassen, maar wel de verdwijning van die klassen was van belang. Er was niet enkel een economische, maar ook (vooral) een intellectuele en morele revolutie vereist; was de gedachte overigens niet meer van tel dan de actie? Voor Thonar vormde de vakvereniging geenszins de spil van de revolutionaire actie; ze was slechts een tijdelijke strijdvorm die niet eens altijd efficiënt bleek te zijn. Een dergelijke benadering deed meer en meer opgeld naarmate de anarchisten dreigden opgeslorpt te worden door het syndicalisme veeleer dan ze er hun stempel konden op drukken.

Fuss zag de zaken in een ander licht. Naar zijn mening was de revolutionaire strijd essentieel een strijd van klasse tegen klasse, met als inzet de hoekstenen van het kapitalisme, met name Gezag en Bezit. Dit tweespan verzekerde de heerschappij van de burgerij en was de oorzaak van de verknechting van het proletariaat. Aangezien het anarchisme de bevrijding van de verdrukten beoogde en de verdrukten ontegenzeggelijk de arbeiders waren, was het anarchisme wezenlijk een arbeidersbeweging, stelde de revolutionaire syndicalist. De vakbond was de geprivilegieerde plaats voor de revolutionaire klassenstrijd, "moyen et fin de la libération", spil van de revolutionaire arbeidersbeweging, waarmee het anarchisme zich moest identificeren. Kortom, voor deze revolutionaire syndicalisten van anarchistische afkomst viel de anarchie

samen met de orthodoxen.

Fuss maakte voorjaar van 1914 over theoretische maar die integere. Uit de enquête dat 68 op de 100 weging mocht toegedaan. De waarnaar Fuss niet meer steun revolutionaire renaars verweersers.

Het Vak van Thonar was niet langer verbond of de Sp directe actie oproep tot blad opende beweging. Het tie", niet enkel van de reïone recte vakbond bond bevond lementarisme menhang met arbeidersbew ming in het l.

Intussen Thonar, die e revolutionaire enige aandeel blad voort: l maar gewo noemde". E de lin van d tische partij diepgaande genover het

samen met de syndicale actie. Baarlijke "neomarxistische" onzin, vonden de orthodoxen¹.

Fuss maakte in *L'Action directe* een einde aan de polemiek die tot in het voorjaar van 1908 aansleepte. Het ging volgens hem om een steriele discussie over theoretische kwesties die de revolutionaire beweging geen baat bracht, maar die integendeel een van de meest trieste tekens was van haar onmacht². Uit de enquête die Thonar onder de lezers van *L'Insurgé* hield, bleek nochtans dat 68 op de 117 inzenders vonden dat de krant de polemiek over de vakbeweging mocht voortzetten. 28 inzenders waren een tegenovergestelde mening toegedaan³. De stichting van het Belgisch Vakverbond in 1907 had de malaise waarnaar Fuss verwees blijkbaar niet kunnen verhelpen. *L'Action directe* kon niet meer steunen op een eigen vakbond en zat financieel in verlegenheid. De revolutionaire syndicalisten bleven na het definitief afhaken van de Vervie-renaaars verweesd achter in het gezelschap van de Antwerpse diamantbewer-kers.

Het Vakverbond was nauwelijks van de grond of in *L'Insurgé*, het blad van Thonar, werd al geopperd dat het lot van het revolutionaire syndicalisme niet langer verbonden was met de één of andere vakbondskoepel, het Vakver-bond of de Syndicale Commissie. In beide organisaties waren er lieden die de directe actie toejuichten⁴. In juni 1908 lanceerde *L'Action directe* dan weer een oproep tot revolutionaire frontvorming over de vakbondsgrenzen heen. Het blad opende zijn kolommen voor alle revolutionaire krachten in de arbeiders-beweging. Het wou de vrije tribune zijn van een "revolutionaire concentra-tie", niet enkel van anarchisten, maar van eenieder die de onvolkomenheid van de reformistische en parlementaire methoden had ondervonden en de di-recte vakbondsactie voorstond. Zowel in de BWP-bonden als in het Vakver-bond bevonden zich talrijke mannen die bereid waren te breken met het par-lementarisme en "les politiciens endormeurs." Het lag in de bedoeling de sa-menhang tussen de revolutionaire elementen verspreid over de hele Belgische arbeidersbeweging te bevorderen en zo een werkelijke revolutionaire stro-ming in het leven te roepen⁵.

Intussen bleek ook *L'Insurgé* in de nesten te zitten. Een en ander noopte Thonar, die een half jaar eerder nog waarschuwde voor opslorping door het revolutionaire syndicalisme, in september 1908 tot een fusie - weliswaar na enige aarzeling - van zijn blad met *L'Action directe*. Daaruit sproot een nieuw blad voort: *L'Avant-garde*, dat zich niet eens revolutionair-syndicalistisch, maar gewoon zeer algemeen "organe de concentration révolutionnaire" noemde⁶. Het redactioneel standpunt waarmee Fuss de reeks opende, lag in de lijn van de vroegere oproepen in *L'Action directe*. De parlementaire socialis-tische partijen bleven in de reformistische modder steken; in plaats van de diepgaande tegenstellingen tussen de klassen te benadrukken en de haat te-genover het kapitalisme aan te wakkeren, streefden ze er integendeel naar de

arbeiders met zogezegd goede hervormingen aan te passen aan dat verwerpelijke regime. Naar het voorbeeld van andere landen moesten in België dringend een voorhoedebeweging van anarchisten, syndicalisten en revolutionaire socialisten tot stand komen die een geest van opstandigheid zou verbreden bij de arbeiders⁷. Het redactiecomité van *L'Avant-garde* werd gevormd door het trio Fuss, Thonar en de mijnwerker Camille Mattart van Flémalle.

De oproep tot revolutionaire concentratie kreeg onverwacht de steun van de 'integrist' Thonar, maar de belangstelling van socialistische zijde bleef bescheiden. *L'Avant-Garde* verdween in elk geval al na zeven nummers, nog in december van datzelfde jaar. Ondanks het streven naar frontvorming verschilde *L'Avant-garde* niet zoveel van *L'Action directe*. De voedingsbodemp van het blad was nagenoeg dezelfde gebleven. De obstakels voor een frontvorming met ontevreden BWP'ers waren dan ook talrijk als we Thonar mogen geloven. Er was primo het verbod om anarchistische bladen te verkopen in de volkshuizen; secundo het verbod er conferenties te houden waarvan de inhoud maar enigszins naar het libertaire gedachtengoed zweemde; tertio de systematische weigering om revolutionairen op meetings aan het woord te laten en tenslotte de royerling van Eggerix⁸ als anarchist uit de Brusselse metaalarbeidersbond⁹. Nog geen zeven dagen na het artikel kon Thonar daar zijn eigen wedervaren in het volkshuis van Anderlecht aan toevoegen: ondanks de uitnodiging van de plaatselijk Sociale Studiekring werd hem de toegang tot het vergaderlokaal geweigerd¹⁰.

L'Avant-garde zorgde er in de lijn van *L'Action directe* voor zich niet te mengen in de controverse tussen de GCL (Thonar) en de Fédération Anarchiste (in de eerste plaats de Brusselse Groupe Révolutionnaire). De Brusselaars verkochten trouwens bij gelegenheid *L'Avant-garde* en hun eigen blad, *Le Révolté*, dat *Le Communiste*¹¹ had opgevolgd, was zelfs zo voorkomend aankondigingen van de GCL op te nemen. In het voorjaar van 1909 opende *Le Révolté* nog zijn kolommen voor Thonar in een polemiek over het terrorisme naar aanleiding van de zaak-Hartenstein. Maar deze kwestie zou, zo zal verder blijken, mede de tegenstellingen op de spits drijven.

In de loop van augustus 1909 wisten diverse kranten te melden dat op 15 augustus te Brussel een anarchistisch congres had plaatsgevonden, waarop een dissidente strekking onder leiding van Thonar met steun uit Brussel, Luik, Charleroi, en de Centre zou hebben gebroken met de Fédération Anarchiste¹². *Le Révolté*, dat het congres niet had verslagen, kon aan deze krantetartikels niet stilzwijgend voorbijgaan. Meer dan een eenvoudige familiebijeenkomst op touw gezet door de "vieille garde anarchiste-traditionaliste" was het niet geweest. Officieel luidde het dat men een anarchistische federale van "solide armature" wilde oprichten. Hoe kon men, in de veronderstelling dat dit de ware bedoeling was van het congres, nog geloven dat men een dergelijk veroordeeld systeem kon doen herleven? Na de volkomen negatieve erva-

ring van wie
op zijn minst

Statuten

ven inblinden

haar element

Meteen was

paalde hem

voor lang

bladen het

verklaren

en verbleef

Dat was

anders

De

mden ge

den in

omzet

wee de

wilde

divid

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

ring van vier jaar GCL, "type de groupement anarchiste-autoritaire", was dit op zijn minst genomen bevreedend.

Statuten, reglementen noch sancties konden dode organisaties nieuw leven inblazen. De waarde van een groep hing natuurlijk af van het gehalte van haar elementen. "Agglomérez des zéros, vous n'obtiendrez jamais une unité." Meteen was de toon gezet. De beweging was onderhevig aan evolutie. Bepaalde krachten raakten uitgeput; nieuwe denkbeelden uitten zich en zorgden voor hergroepering. Zo was het ontstaan, op een ogenblik dat al één of twee bladen bestonden, van een derde krant als tolk van een nieuwe strekking te verklaren. De nieuwe kern werd gevoed door verse krachten. De vermoeide en versleten elementen schakelden zichzelf uit en verdwenen van het toneel. Dat was het vruchtbare leven; in de anarchistische beweging ging het er niet anders aan toe.

De mislukte poging om de GCL opnieuw te lanceren bewees dat de kameraden geleerd hadden uit het verleden en dat ze zich van schadelijke invloeden hadden ontdaan. De oude GCL omvatte "des éléments pathogènes, causes constantes et autant qu'insoupçonnées, de malaises et de troubles." Deze perverse elementen wilden zichzelf niet uitschakelen. Hun recent maneuver liet voldoende hun intenties blijken. Men had nochtans kunnen denken dat de individuen in kwestie, gebrandmerkt door hun omgeving, met de stille trom zouden zijn vertrokken. Maar Georges Thonar en Emile Chapelier, want zij werden bedoeld, de laatste was merkwaardig genoeg in 1907 ook tegen de voortzetting van de GCL gekant, koesterden duidelijk andere plannen. En ze mochten dan in de minderheid zijn, ongevaarlijk waren ze blijkbaar niet. Er was kans op besmetting; het was dan ook nodig de besmettingshaard aan te duiden. Het ging hier om meer dan het anarchistische circus in België te verrijken met een "couple de grotesques." In het bijzonder bleek *Le Révolté* beducht voor de wijze waarop kameraad "La Zwanze, plus favorablement connu sous le nom de Thonar" de pers wist te bespelen, zoals onder meer was gebleken naar aanleiding van het recente congres.

Het was hoog tijd dat het publiek te weten kwam dat er in België twee soorten anarchisme waren. "L'un est tout de superficie, de façade, il promet beaucoup et engendre le bluff et il affiche une grande austérité de sentiments, une morale hautaine, quoi qu'il soit foncièrement et spécifiquement fourbe, mensonger ... bourgeois. L'autre est de vaillance froide, d'audace raisonnée et tranquille, de sérénité consciente, d'activité persévérante. Il ne promet rien qu'il ne puisse tenir et il se rit des contorsions épileptiques des gnomes et des clowns." De eerste soort anarchisme was, nadat zij had getriomfeerd op de congressen, in de groepen en de federaties, "venu ignominieusement s'échouer dans les latrines du malthusianisme, de l'intégralisme, du syndicalisme." De tweede soort daarentegen, verlost als ze was van alle ballast en inertie, bevestigde elke dag weer haar toenemende vitaliteit.

"Notre anarchisme poursuit son chemin. Il va dédaignant les suiveurs, oublieux des pontifes autant que des lâcheurs, confiant en ses seules forces au milieu des réalités abjectes et n'escomptant aucun événement miraculeux pour l'avènement de l'Idéal. Tout passe et tout lasse. Le bohème vaniteux et ignare qui, pendant deux ans, plastronna sur les tréteaux de Stockel et de Boisfort, ne pourrait plus à l'heure présente, rééditer son ignoble farce." Bedoeld was Chapelier. "Et le digne rabatteur de ce chef d'orchestre se consume en de vains efforts pour rétablir le concert." Dat was Thonar. "La route est libre ... Passons."¹³

De zelfgenoegzaamheid en hatelijkheid van *Le Révolté* terzijde gelaten, was één ding duidelijk. Het communistische experiment L'Expérience van Chapelier en de Groupement Communiste Libertaire van Thonar hadden op de Belgische beweging een averechts effect gehad. Zeker te Brussel moet het eerste project aanleiding hebben gegeven tot onverkwikkelijke toestanden. De felle persoonlijke reactie van de uitgevers van *Le Révolté* op Chapelier entte zich op de kritiek die ten tijde van de GCL ook buiten Brussel, onder meer vanuit Charleroi en Luik, op de kolonie was geformuleerd. En het feit dat de Brusselse Groupe Révolutionnaire met zijn *Le Révolté* het gros van het toenmalig anarchisme een tijdlang in een losse federatie mee kon krijgen, betekende dat ook haar aversie ten aanzien van het georganiseer van Thonar algemeen werd gedeeld.

Het zal niemand verbazen dat Chapelier en Thonar hier in één adem werden genoemd. Chapelier had zich weliswaar ook een voorstander van de ontbinding van de GCL getoond, maar had voordien toch aardig meegewerkt aan de organisatorische initiatieven van Thonar. Nu leken zij beiden op één of andere manier een opening voor te staan naar de radicalen binnen de door de anarchisten zo verafschuwde BWP, wat alvast bij Thonar opnieuw gepaard ging met het nodige georganiseer. Ze behoorden bovendien tot een zelfde anarchistische generatie die in de eerste helft van de jaren negentig haar intrede had gedaan, en de controversie had zeker te Brussel veel weg - irrationele aspecten inclusief - van een soort generatieconflict. Het gros van de beweging deelde misschien niet de persoonlijke afkeer die de Brusselaars in de eerste plaats Chapelier toedroegen, maar zowel hij als Thonar hadden binnen de Belgische beweging anno 1909 grotendeels hun moreel gezag verspeeld.

Thonar liet niet af. In november van hetzelfde jaar rolde het zogenaamde *Bulletin van de Fédération Révolutionnaire* van de persen. De Fédération Révolutionnaire heette opgericht te zijn op 15 augustus 1909, de dag zelf van het anarchistisch congres dus. Secretaris van de federatie was ene J. Bonnart uit het Brabantse Court-Saint-Etienne, dat al jaren op een anarchistische kern en in het bijzonder op zowat de meest trouwe afdeling van de GCL kon bogen. Voor alles wat het blad aanging, werd verwezen naar "afgevaardigd lid" Félix Springael¹⁴, een voormalig ingezetene van de kolonie van Chapelier. Een en

ander mag
neming spe
van de Brus
ter en Thona

Blijkers
het integraa
ceerde en na
Dit implicee
arbeiders di
te bewerkst
tere' termijn
niek verspo
ties die de l
de ook actie

Het im
direct en l
tion n'est m
ren wel alle
beginsel w
schoot van
de wil en
over de s
wat de te
kiezen. B
tie van l

Van

krijgen o
door de
kanten
als de

1909

1909

1909

1909

1909

1909

1909

ander mag geen misverstand doen rijzen over de rol die Thonar in de onderneming speelde. Met name drukte het *Bulletin* een paginagroot manifest af van de Brusselse afdeling van de federatie, waarvan Springael penningmeester en Thonar - alweer hij - secretaris bleken te zijn.

Blijkens haar beginselverklaring beoogde de *Fédération Révolutionnaire* het integraal socialisme, een samenleving waarin ieder naar vermogen produceerde en naar behoefte consumeerde, het communisme met andere woorden. Dit impliceerde de klassenstrijd, die onvermijdelijk gewelddadig zou zijn. De arbeiders dienden, naar de bekende stelling van Marx, zelf hun ontvoogding te bewerkstelligen; dit zou noodzakelijk door directe actie gebeuren. Op 'kortere' termijn wilde de *Fédération Révolutionnaire* een geest van revolte en kritiek verspreiden en het groeperen van de arbeiders in economische organisaties die de klassenstrijd in het vaandel voerden, bevorderen. De federatie wilde ook actief deelnemen aan alle klasseconflicten.

Het initiatief lag duidelijk in het verlengde van de oproepen in *L'Action directe* en *L'Avant-garde*, alleen bleek Fuss te hebben afgehaakt. "Notre Fédération n'est ni parti-ouvrière, ni anarchiste, ni syndicaliste." Haar leden waren wel afkomstig uit deze drie groepen. Zij hadden hun waardering voor het beginsel van de klassenstrijd gemeenschappelijk. Zij meenden dat ze in de schoot van de *Fédération Révolutionnaire* als eerlijke socialist met wat goede wil en verdraagzaamheid tot een consensus konden én moesten komen over de sociale strijd op korte termijn, ook al bleven "nuances" hen scheiden wat de toekomst betrof. Buiten de federatie konden ze vrij hun actieterrein kiezen. Hun revolutionaire activiteit zou als het ware parallel lopen aan de actie van hun moederorganisatie.

Voor de BWP'ers onder hen was het moeilijk als individuen een greep te krijgen op een partij die zich veeleer liet leiden door de gebeurtenissen dan door de rede van meer bewuste individuen. De BWP was te massaal om zich te kunnen verenigen rond een principiële kwestie - het algemeen stemrecht kon als dusdanig niet worden beschouwd. Het was voor de revolutionaire BWP'ers makkelijker handelen van buiten- dan van binnenuit. Maar ook de vakbonden waren door hun al even massaal en eigenlijk reformistisch karakter een slechte voedingsbodem voor het "integraal socialisme". Bij de anarchisten tenslotte speelde niet het probleem van de onbewuste massa's, maar blijkbaar wel dat van "quelques individualités plus au moins remuantes." En dan volgde een pleidooi voor de eigen anarchistische strekking. Het besef van de onwetendheid van de arbeiders stond niet gelijk aan misprijzen voor hen, evenmin als kritiek op het parlementarisme haat voor de leden van de BWP impliceerde. Ze waren talrijker dan men op het eerste gezicht zou aannemen, de anarchisten die de zinloze palabers, de beslissingen in het luchtledige en de hatelijke persoonlijkheden moe waren, anarchisten die hoewel ze jaloers waakten over de integriteit van hun ideaal, toch samen wilden opstappen met het volk¹⁵.

Volgens het reeds vermelde manifest van de Brusselse afdeling had de verkiezingsstrijd geleid tot coalitievorming met burgerlijke partijen en ging daardoor het ware socialisme verloren. Toch zou de afstomping van de arbeidersklasse maar van tijdelijke aard zijn. De *Fédération Révolutionnaire* wilde een zweepfunctie vervullen, haar leden zouden er een revolutionair bad krijgen. Het ogenblik leek niet slecht gekozen voor een dergelijk initiatief, althans wat de BWP aanging. Binnen de partij roerde zich hoe langer hoe meer een minderheid die coalitievorming met de liberalen ter discussie stelde en de partij ook politiek een meer uitgesproken klassestandpunt wou zien innemen.

Met enige vertraging maar met een verrassende diepgang kreeg in 1909 binnen de BWP het internationaal debat over regeringsdeelneming een verlengstuk. Binnen de Tweede Internationale was de discussie over het 'ministerialisme' ten volle op gang gekomen na de toetreding in 1899 van de socialist Millerand tot het burgerlijk kabinet-Waldeck-Rousseau. Millerand handelde daarbij op eigen houtje en wist onder meer al vlug de vakbeweging tegen zich in het harnas te jagen. Het internationaal socialistisch congres dat in 1904 te Amsterdam plaatsgreep, sloot uiteindelijk deelname aan een burgerlijke regering uit tenzij in uitzonderlijke omstandigheden. De vraag bleef wat onder uitzonderlijk verstaan diende te worden.

Bij de BWP was na de mislukte algemene staking van 1902 voorzichtigheid troef. De verkiezingen van hetzelfde jaar werden een succes voor de katholieken. De ruime meerderheid die ze toen behaalden, zou de volgende jaren maar traag afbrokkelen. Tegelijk zagen de socialisten zich in het parlement nu duidelijk voorbijgestoken door de liberalen. Het tenietdoen van de katholieke suprematie sloot onafwendbaar een of andere vorm van verstandhouding in tussen socialisten en liberalen. De "messianistische" beweging voor de fundamentele eis van politieke gelijkheid door het algemeen stemrecht maakte steeds meer plaats voor een streven naar samenwerking met de liberalen op basis van een beperkt hervormingspakket. Nadat in 1908 de katholieke meerderheid tot acht zetels was geslonken, kon het debat over regeringsdeelneming volop losbarsten.

Louis de Brouckère, hoofdredacteur van *Le Peuple*, trad naar voren als de woordvoerder van de tegenstanders van een toetreding van socialistische ministers tot een burgerlijk kabinet. De Brouckère hanteerde hierbij ook het argument van het revolutionaire syndicalisme. De betrokkenheid van socialisten bij een repressief optreden tegen de arbeiders - lees à la Millerand - zou de opkomst van een revolutionair-syndicalistische beweging die vijandig stond tegenover de BWP, in de hand werken. Nochtans, en dat klonk bepaald revolutionair, slechts een eensgezind en strijdlustig proletariaat kon reële hervormingen van de burgerij loskrijgen; tenslotte zou een parlementaire overwinning altijd moeten steunen op de kracht van het volk. "C'est de l'anarchisme," wierp Louis Bertrand tegen. De Brouckère zou op het BWP-congres van 1910

een belang
zijn mone
de Antwerp
steun reken

De Bro
stroming an
voordien be
classes uit d
schouwd op
archistisch
zozeer door
marxisten al
toch kunnen
Brouckere e
voor een of a

De geda

Op 31 janua
uniformering
toegestaan
de confronta
mans ruzie l
koudweg als
mité was op
nen de anan
den, mag m
ken van leve
vorming van
Combat social
een nummer

De heile
sche en aan
volutonnaire
aard, maar e
houdelijk ha
van het ama
deze vermin
van te bewa
lutionnaire e
oudgebend
eventueel C
oude GCL-m

Te Brus

een belangrijke minderheid - ongeveer een vierde van de deelnemers - achter zijn motie tegen regeringsdeelname krijgen. Vooral in de Brusselse, maar ook de Antwerpse en in mindere mate de Luikse federatie, kon dit standpunt op steun rekenen¹⁶.

De Brouckère zou gedurende enkele jaren een openlijke marxistische stroming animeren, de eerste van die omvang in België. Het marxisme was er voordien beperkt gebleven tot studentenkringen. Hij gaf mede *La Lutte des classes* uit dat als een "tendensorgaan" binnen de BWP mocht worden beschouwd; oplage en verspreiding waren die van een succesvol volwassen anarchistisch blad. Reformisme en parlementarisme werden er, weliswaar niet zozeer door De Brouckère, zwaar op de korrel genomen¹⁷. Had Thonar van marxisten als De Brouckère geen toenadering te verwachten, dan had men toch kunnen denken dat de radicale stroming binnen de BWP waarvan De Brouckère een tijd lang woordvoerder was, aanknopingspunten kon bieden voor een of andere vorm van revolutionaire frontvorming.

De gedaantewisseling van Thonar bleek evenwel niet vanzelfsprekend. Op 31 januari 1910 vond een meeting plaats van de Brusselse BWP over de uniformering van de kieswetten. De organisatoren hadden Thonar vriendelijk toegestaan uitgebreid in de contramine te gaan met Camille Huysmans, die de confrontatie met opposanten bepaald niet uit de weg ging. Maar Huysmans rukte hem zijn 'revolutionaire' vermomming af en ontmaskerde hem koudweg als anarchist¹⁸. Dat in de schoot van de Brusselse afdeling een comité was opgericht waarin behalve Springael, Thonar en A. Mathay¹⁹ de binnen de anarchistische beweging onbekende A. Léoto en L. Philips zitting hadden, mag niet misleiden. Brussel was overigens de enige afdeling die een teken van leven bleek te geven. De balans van de operatie revolutionaire frontvorming vertoonde alvast aan de socialistische zijde een negatief saldo. *Le Combat social. Organe de la Fédération Révolutionnaire*, zoals het Bulletin al na één nummer was gaan heten, staakte na twee nummers zijn verschijning²⁰.

De hele onderneming bleek een doodgeboren kind te zijn, aan socialistische én aan anarchistische zijde. In heel wat opzichten deed de Fédération Révolutionnaire denken aan de GCL, eerste en tweede uitgave: Thonar zelf uiteraard, maar ook de promotiecampagne, de statuten en zelfs de beginselen. Inhoudelijk had Thonar zijn werkveld, weliswaar mede onder invloed van Fuss, van het anarchisme naar het revolutionair socialisme verruimd, maar eenmaal deze verruiming voltrokken, stelde hij zich opnieuw tot doel de integriteit ervan te bewaken in een soort georganiseerde voorhoede. De Fédération Révolutionnaire evenwel voorstellen als de groepering van de "geredden" of de oudgedienden van de GCL²¹ lijkt overdreven: behalve bij Thonar, Springael en eventueel Chapelier leek deze federatie nauwelijks succes te kennen onder de oude GCL-militanten.

Te Brussel was de verhouding tussen de Groupe Révolutionnaire en het

tweespan Chapelier-Thonar na het congres van augustus 1909 verder verslechterd. Naar aanleiding van de campagne voor de Spaanse libertaire pedagoog Francisco Ferrer, over wie verder meer, waren de fundamentele verschillen in zienswijze nog duidelijker aan het licht getreden. Schamper, giftig zelfs werd in *Le Révolté* op het nieuwe initiatief van "opportunist" Thonar en zijn omgeving gereageerd. Van beide zijden werd de totale scheiding tussen Fédération Anarchiste en Fédération Révolutionnaire beklemtoond. Chapelier gebruikte hierbij zelfs de socialistische krant *Le Peuple* als forum. Opnieuw kwam de strijd binnen het anarchistische kamp in het volle daglicht te staan. Beide fracties poogden elkaars aanhang te minimaliseren. Tot een echte scheiding der geesten kwam het evenwel niet. Thonar bleek onder de anarchisten al evenmin aanhang voor de Fédération Révolutionnaire te vinden, hoewel *Le Révolté* blijkbaar niet helemaal zeker was van de reactie van de kameraden in de provincie op "les politiciens de l'Anarchie."²² Maar ook daar, in het bijzonder te Luik, waar toch het zwaartepunt van de anarchistische en autonome revolutionair-syndicalistische beweging lag, vond het nieuwe initiatief geen weerklank. Tegelijk bleek echter ook de positie van *Le Révolté* als tribune van het gros van de beweging in het gedrang te komen.

Revolutionaire tendensen binnen de BWP

De ontwikkelingen binnen de BWP verklaarden mede dat Thonar het nog niet wou opgeven. In 1911 publiceerde hij samen met Springael *Le Communiste*. De uitgevers noemden zich bewust van het feit dat de arbeidersklasse enkel bekommerd was om de omverwerping van de klerikale regering en de verovering van het algemeen stemrecht. Ze wilden zich niet langer verzetten tegen dergelijke strijdpunten, maar wensten integendeel hun vlugge verwezenlijking, ja zelfs de intrede van de socialisten in een antiklerikale regering. Die koerswending liet zich vervolgens verklaren door de hoop dat op die manier het bestel zodanig zou verzieken dat het volk eindelijk, het hele politieke spelletje beu, onweerstaanbaar de burgerlijke orde zou vernietigen²³.

Samen met *L'Exploité* lag *Le Communiste* aan de basis van een Groupe Socialiste d'Action Directe die te Charleroi gesticht werd. De oproepen van Thonar cum suis bleken na Brussel alvast daar enig succes te boeken. De groep die was samengesteld uit zowel anarchisten als revolutionaire socialisten beeerde de noodzaak van hervormingen via parlementaire weg te aanvaarden, ook al verwachtte ze daarvan niet - zo ver ging de koerswijziging niet - de definitieve oplossing van het sociaal probleem. Die kon enkel haar beslag krijgen door de onteigening van de produktiemiddelen. De vakbeweging was de meest aangewezen strijdvorm voor de arbeiders en de hoeksteen van de nieuwe samenleving. De groep verdedigde dus een uitgesproken revolutio-

nair-syndicalis
bij het parleme

Tactische
aan haar vraag
le ideologisch
soort georgan
op het veto va
in omstandigh
nault. Vanden
schoot van de
beriepen op d
socialistische
1902 erg actief
De aansluiting
grond van de
de noodzaak w
den²⁴. Alle mi
archistische m
Thonar in 1912

Eind 1911
kende momo
travailleurs en
nieuwe blad
een groep rev
bestuurder
zou opduiken
ducht om hog
anonieme sch
hun gebrek
onderminen v

Le Révolte
ne d'action dir
rath ook de
denbond) C.
Thonar. Aan
toegestuurd
volkshuis. De
waarmee hij
naar het vol
nille syndica

De krant
omverwerpi

nair-syndicalistisch standpunt, maar legde zich tegelijkertijd als het ware neer bij het parlementarisme, dat ze kennelijk onontkoombaar achtte²⁴.

Tactische motieven zullen daaraan niet vreemd geweest zijn, evenmin als aan haar vraag tot aansluiting - via de federatie van Charleroi - bij de BWP. Alle ideologische toegevingen ten spijt strandde deze poging om zich als een soort georganiseerde tendens binnen de Werkliedenpartij te doen opnemen op het veto van de Algemene Raad. De beslissing in kwestie lag, het verschil in omstandigheden in acht genomen, in de lijn van de uitsluiting van Hénault. Vandervelde waarschuwde voor de herhaalde pogingen om in de schoot van de partij groepen voor directe actie te creëren die, terwijl ze zich beriepen op de BWP, frontaal of indirect de parlementaire actie bestreden. De socialistische leider, die zich ook al bij de uitsluiting van Lucien Hénault in 1902 erg actief had getoond, werd tenslotte gevolgd door de Algemene Raad. De aansluiting van groepen die zelf anarchisten toelieten, werd afgewezen op grond van de resoluties van de internationale congressen. Enkel groepen die de noodzaak van de parlementaire actie erkenden, konden tot de partij toetreden²⁵. Alle min of meer georganiseerde toenaderingspogingen met enige anarchistische inslag tot de BWP leken hier vast te lopen. Dit nam niet weg dat Thonar in 1912 nog een poging zou ondernemen.

Eind 1911 verscheen te Brussel *La Réforme sociale* onder het stilaan welbekende motto van Marx: "L'Émancipation des travailleurs sera l'oeuvre des travailleurs eux-mêmes." Het motto mocht dan van Marx afkomstig zijn, het nieuwe blad was noch socialistisch, noch anarchistisch, maar het werk van een groep revolutionaire syndicalisten; hoofdredacteur was G. Schmickrath, bestuurder Jules de Roubaix. Niets liet vermoeden dat Thonar hier opnieuw zou opduiken, behalve misschien een stukje zelfkritiek getekend Paria. Beducht om hogepriesters en een autoritaire organisatie te creëren, stelde de anonieme schrijver, had men lieden laten gedijen, die, aangemoedigd door hun gebrek aan samenhang, de syndicale en revolutionaire beweging aan het ondermijnen waren²⁶.

La Réforme sociale kreeg in april een verlengstuk in *Le Combat social. Organe d'action directe*. In het redactiecomité zaten naast de typograaf G. Schmickrath ook de advocaat H. de Moor, de man van letteren (en lid van de bediendenbond) C. Troupin, de metselaar J. Vanderschrick en "publicist" Georges Thonar. Aan Thonar moest overigens alles wat de redactie aanging, worden toegestuurd. De krant had zijn kantoor vrijwel recht tegenover het Brusselse volkshuis. De redactie noemde zich revolutionair, syndicalistisch en libertair (waarmee bij nader toezien communistisch werd bedoeld). Het wilde zich naar het voorbeeld van de Franse bladen *La Guerre Sociale* van Hervé, *La Bataille syndicaliste* van de CGT en het anarchistische *Les Temps nouveaux* richten.

De krant leek het parlementarisme weinig genegen, maar wou van de omverwerping van de katholieke regering toch een politieke prioriteit maken,

evenwel zonder dat hierbij aan de economische klassenstrijd afbreuk werd gedaan. Een volgende regering zou evengoed het kapitalisme dienen en dát moest steeds weer worden herhaald op elke meeting. Onder impuls van deze groep werd naar Parijs voorbeeld een Syndicat (of Union Syndicale) des Locataires opgericht. De huurdersbond had zijn lokaal op hetzelfde adres als *Le Combat social* en secretaris was Schmickrath. De onafhankelijke opstelling van de bond tegenover de BWP zorgde al op een eerste meeting voor het nodige tumult. Het was het voorspel van de ondergang van *Le Combat social*²⁷.

Met het derde en meteen ook laatste nummer bleek het redactiecomité een zware aderlating te hebben ondergaan. Uit het comité, dat uit drie BWP'ers en twee libertairen (klaarblijkelijk Thonar en Vanderschrick) zou hebben bestaan, namen de socialisten onder druk van de partij ontslag. Meer bepaald had men door het vertrek van geldschieter Troupin het blad op zijn knieën willen krijgen. Ze hadden buiten de waard - Thonar - gerekend, al was het maar voor één rondje²⁸. Het niemandsland tussen sociaal-democratie en anarchie bleek een onvruchtbare akker te zijn voor libertair Georges Thonar. Thonar bleef zich bij die gelegenheid nog wel eens anarchist noemen, maar het zag ernaar uit dat die term steeds meer het 'voorrecht' van de 'onverzoenlijken' werd.

De Fédération Révolutionnaire leek al bij al veel meer de zaak van Thonar dan van Chapelier te zijn. Deze laatste had reeds een stap verder gezet in de richting van de BWP, niet zozeer op het vlak van de ideeën, als wel op dat van het feitelijk engagement. Zeker vanaf 1909 was hij actief in de Brusselse bediendenvakbond die binnen de partij zowat het belangrijkste revolutionair steunpunt vormde. De onbetwiste voortrekker van de bediendenbond was de jonge Joseph Jacquemotte. Chapelier en Raphaël Rens²⁹ konden als zijn peetvaders worden beschouwd.

Jacquemotte, die later mede de Communistische Partij zou stichten, had geen anarchistische antecedenten. Hij was voor alles een vakbondsmilitant, een goed spreker, theoretisch niet erg geschoold. De inspiratie voor zijn revolutionaire bediendenvakbond haalde hij bij de Franse CGT. Samen met Henri Fuss verzorgde hij trouwens een Belgische rubriek in *La Vie ouvrière*, het revolutionair-syndicalistisch blad van Pierre Monatte. De bedienden waren moeilijk te organiseren, maar diverse originele vormen van directe actie, gaande van sabotage tot boycot, bleken resultaat te hebben. Spectaculair bijvoorbeeld was de actie in 1910 tegen het warenhuis Tietz, een actie die door *Le Peuple*, waarin Tietz adverteerde, niet in dank werd afgenomen. De populariteit van Jacquemotte was groot en de bediendenbond werkte zich op tot één van de grootste vakbonden die aangesloten waren bij de Brusselse BWP-federatie. De bond domineerde tevens de Nationale Federatie van Socialistische Bedienden die vanaf 1910 ook het revolutionair syndicalisme in het vaandel zou voeren³⁰.

Het ging
dicalisme, en
Waaie bond
de Brusselse
haar plaats
met haar de
lijkheid van
meer aan
niet in de
strijd, de
lijk de p
valkond

naar om

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

de g

Het ging overigens om een vrij rudimentair uitgewerkt revolutionair syndicalisme, om een praktijk veeleer dan om een ideologie. Anders dan de Waalse bonden die aan de basis van de ter ziele gegane CGT lagen, verwierp de Brusselse bediendenbond de politieke actie niet. Pragmatisch zag de bond haar plaats binnen de BWP, ook al leek dit op het eerste gezicht niet te rijmen met haar doctrine. De verovering door de arbeidersklasse van de politieke gelijkheid moest de weg effenen voor de economische strijd die zich meer en meer aandiende als een strijd tegen de burgerlijke staat. Een en ander hield niet in dat de Brusselse socialistische bedienden erin toestemden de syndicale strijd, de vakbond ondergeschikt te maken aan de politieke actie, respectievelijk de partij. De klassenstrijd was wezenlijk een economische strijd met de vakbond als wapen. Een uitgesproken klassestandpunt dat zijn weg vond naar een resolutie op het congres van de Syndicale Commissie eind 1910. Het congres verklaarde met Marx dat de arbeiders zichzelf dienden te ontvoogden en verwierp dientengevolge elk compromis met de werkgevers.

De Brusselse socialistische bediendenvakbond ontpopte zich op die wijze als woordvoerder binnen de partij van een toenemend scepticisme van de vakbeweging tegenover de parlementaire actie. Verscheidene factoren werkten deze evolutie in de hand: teleurstelling over de politieke verwezenlijkingen, het succes van een strijdbare, politiek onafhankelijke Confédération Générale du Travail in Frankrijk die in België ook buiten het 'zuivere' revolutionair-syndicalistische milieu weerklank vond, en niet het minst het - uiteindelijk - toenemend gewicht van de bonden binnen de partij.

Behalve over de opportuniteit van de politieke actie verschilden Jacquemotte en de zijnen met de onafhankelijke revolutionaire syndicalisten ook van mening over de centralisatie. Ze stonden wel weigerachtig tegenover het Duitse model en dat minder uit particularistische overwegingen dan uit schrik voor een weinig strijdlustige, van bovenuit gedirigeerde beweging. Dit betekende echter geenszins dat ze afkerig waren van strijdbare comités die konden steunen op een sterke organisatie en hoge bijdragen. Jacquemotte kreeg overigens binnen de eigen bediendenbond met scheuring af te rekenen op een ogenblik dat een nieuw Belgisch Vakverbond, los van de BWP, in de maak was. Hij mocht dan wel de autonomie van de bonden tegenover de partij en hun vrijheid om al dan niet aan te sluiten verdedigen, de autonomisten verweet hij de vakbeweging te verdelen in plaats van te pogen van binnenuit de socialistische vakbonden tot zelfstandige organisaties om te vormen³¹.

De scheuring was echter niet het werk van Chapelier, die in de Brusselse bediendenbond en in de partij binnen de revolutionair-syndicalistische stroming een niet onbelangrijke positie ging innemen. Zo verscheen in de zomer van 1910 van zijn hand en opgedragen aan de vrienden van de Brusselse bediendenvakbond een *Catéchisme syndicaliste en six leçons* waarvan - als we het voorwoord van de tweede druk mogen geloven - een eerste druk van 5.000

exemplaren al na enkele weken was uitgeput³². In 1911 zou Chapelier ook de redactie waarnemen van *L'Exploité. Organe socialiste d'action directe* dat als de tribune van de revolutionair-syndicalistische strekking binnen de BWP mocht worden beschouwd. Bestuurder was Georges Petit-Disoir, secretaris van de Bergense bediendenbond, medewerkers Jacquemotte, Raphaël Rens en anderen³³.

Jacquemotte zou spoedig de plaats innemen van De Brouckère als woordvoerder van de radicale minderheid binnen de partij. Het op Kautsky geïnspireerde marxisme van De Brouckère bleek het te moeten hebben van een opvoedingswerk van lange adem. Zijn orthodoxe afwijzing van een algemene staking voor een beperkt oogmerk als het algemeen stemrecht deed hem feitelijk in het behoudend kamp belanden. Toen Jacquemotte op het BWP-congres van 1911 een motie voorstelde die een totale afwijzing van coalities met burgerlijke partijen inhield en die ook stelde dat het algemeen stemrecht slechts onder zware druk van het proletariaat zou worden veroverd, stemde De Brouckère voor een gematigde tekst van Vandervelde. Tot aan de oorlog zou Jacquemotte binnen de partij het boegbeeld blijven van een tendens die volgens Liebman wegens haar beroep op de directe actie "extreem-links" genoemd mag worden en die haar aanhangers in de eerste plaats in de Brusselse federatie vond³⁴.

Brusselse individualisten en illegalisten

Er zijn ongetwijfeld argumenten om *Le Révolté* (1908-1914) en de Brusselse Groupe Révolutionnaire als individualistisch-anarchistisch te omschrijven. De oppositie tegen het organisatorische streven van Thonar en anderen, maar vooral de betrokkenheid van enkele van de Brusselaars bij de latere exploten van de bende van Bonnot zouden dan in die richting wijzen.

Het past hier even in de geschiedenis van het Franse anarchisme terug te gaan. De propaganda met de bom had afgedaan na 1894. Weliswaar schreef men af en toe nog eens een panegyriek over een anarchistische martelaar, maar algemeen keerde men terug naar het oorspronkelijk concept van de "leçon des choses", dat helemaal geen springtuigen nodig had. De enkele aanslagen die na 1894 nog plaatsvonden, waren duidelijk geïsoleerde feiten. Utdrukkelijk wezen de anarchisten op de geringe doeltreffendheid van deze daden.

Wel was er tussen 1894 en 1914 een tamelijke opbloei van de illegale actie. Die opbloei kan verklaard worden uit de betrekkelijke kalmte in deze periode, uit de verveling die de gedwongen rust met zich bracht; de massa's stonden blijkbaar niet van ongeduld te trappelen om de libertaire banier te volgen. Vandaar dat de gedachte om eerst de eigen, persoonlijke ontvoogding

te bewerken steeds meer opgang maakte. Gedaan met zich op te offeren voor idealen als de Revolutie, de Propaganda, de Solidariteit, begonnen kennelijk een aantal lui aan de rand van de beweging te denken. Men wilde leven, zijn persoonlijkheid ten volle ontplooien. Ieder individu had recht op geluk en welzijn en alle middelen om dit te bereiken waren goed. Een vaste theorie bestond niet, maar algemeen werd het recht op diefstal aanvaard; niet als natuurlijk recht, wel als tegenwicht voor de uitbuiting door de bezitters. De diefstal zou ten andere pas met de uitbuiting en de uitbuiters zelf verdwijnen. De persoonlijke rechtspleging van de "reprise individuelle", een soort herverdeling voor eigen rekening, zagen de "illegalisten" als een daad van revolutionair gehalte. Een schoolvoorbeeld van het illegalisme was wel de "bande Jacob" of bende van Abbeville (1900-1904), die vanuit haar hoofdkwartier te Parijs op georganiseerde wijze uithuizige bezitters in heel Frankrijk van het nodige beroofde.

Les Temps nouveaux verklaarde zich van meet af aan onvermurwbaar tegen. *Le Libertaire* daarentegen zette van 1896 tot 1898 zijn kolommen open voor de illegalisten. Maar het is onaanvechtbaar dat de verschijning van *L'Anarchie* in 1905 beslissend was voor de ontwikkeling van de illegale actie. De grote inspirator van dat individualistisch-anarchistisch blad was Libertad. Belangrijke medewerkers waren onder meer Emile Armand en Georges Paraf-Javal. Deze individualisten raadden ten zeerste aan niet op de revolutie te wachten; de belovers daarvan waren volgens hen bedriegers. Waar het op aan kwam, was zelf zijn eigen kleine revolutie te maken, vrije mensen te worden, in kameraadschap te leven. Het individualisme was voor hen de voortdurende, beredeneerde reactie van het individu tegen de vijandige omgeving, het verlangen de eigen persoonlijkheid volkomen te ontplooien. Deze theorieën waren reeds jaren voordien uit de doeken gedaan, maar toen zaten de individualisten nog her en der verspreid. Mede dankzij Libertad beschikten zij intussen over een eigen orgaan, eigen lokalen, eigen conferenties.

De motieven voor deze individualistische revolutie zullen ontegenzeggelijk wel vaak van nobele inspiratie geweest zijn, maar even ontegenzeggelijk moesten in een milieu dat een hautain misprijzen aan de dag legde voor de gewone man, afwijkingen op deze doctrine fataal eindigen. De banaliteit van de strijd voor het dagelijks bestaan van de familie doorsnee was aan deze bevlogen individualisten niet besteed. Het illegalisme evenwel kon bij menig individualist op behoorlijk wat sympathie rekenen. Het kwam er helemaal niet op aan of men zich nu legaal of illegaal door het leven sloeg; men moest er enkel op letten, dat men redelijk bleef, door de risico's te beperken. Op sommige jongelui die ten behoeve van de propaganda een marginaal bestaan leidden en bij wie het verlangen naar een menswaardig leven vaak bijzonder groot was, hadden deze individualistische theorieën een dramatisch effect³⁵.

Le Révolté en de Brusselse groep zomaar individualistisch noemen is

evenwel de gevarieerde werkelijkheid, voor zover die te achterhalen valt, geweld aandoen. *Le Révolté* mocht niet worden beschouwd als de officiële tribune van de groep; in het blad en in de groep kwamen uiteenlopende opinies aan bod. Toch doopten de Brusselaars in september 1908 niet toevallig *Le Communiste* om tot *Le Révolté. Organe de propagande anarchiste*. Het blad noch de groep refereerden expliciet aan het communisme. Voordien reeds onderscheidde *Le Communiste* zich van de andere bladen door zijn jeugdige en agressieve stijl. Er sprak ook minder betrokkenheid met de arbeidersbeweging uit; tegelijk was de toon ten aanzien van de BWP nog onverzoenlijker.

Bestuurder bleef vooralsnog de rijke burgerszoon Gassy Marin, maar alvast door vaste medewerker Rhillon werd *Le Révolté* het blad van Le Rétif genoemd. De weerspanning in kwestie bleek Victor Kibaltchitch te zijn, de zeventienjarige zoon van Russische émigrés die later internationale vermaardheid zou verwerven als de revolutionaire schrijver Victor Serge. Uit zijn artikels bleek al vlug een wel erg kritische houding tegenover "het volk". "Peuple de lâches! ... A voir la veulerie et l'avachissement des travailleurs on se sent navré, plus encore que par l'arrogance calculée des patrons! ... On n'a que les maîtres que l'on supporte." Of nog: "Nous haïssons votre mercantilisme méticuleux, votre morale hypocrite; profondément nous méprisons votre existence végétative et bestiale, votre pitoyable inintelligence ... Notre amour des hommes, notre volonté de les affranchir et nous libérant nous-mêmes nous donne la force d'être impitoyables!"³⁶ De geregeld opkomende bitterheid ten aanzien van de massa, door wie de activisten zich bedrogen voelden, werd hier dominant.

Dit weerhield Serge niet om de degens te kruisen met Rhillon over "la reprise individuelle". De polemieek werd vooral van de kant van Rhillon erg strijdlustig gevoerd. De revolutionairen moesten volgens hem, aan het einde van een pleidooi voor de individuele rechtspleging, bij het afgestompte volk gevoelens van haat en wraak opwekken. "La haine est le seul sentiment vraiment grand et le désir destructeur est aussi un désir créateur."³⁷

De jonge Serge stemde in met "le droit de reprise" en vond de individuele revolte bewonderenswaardig en nuttig. Hij kon het echter niet eens zijn met de stelling dat het doel de middelen heiligde. De middelen dienden in overeenstemming te zijn met het doel. "Ce n'est pas par la haine ni la vengeance que nous instaurerons un monde d'amour et d'harmonie!" Het was in die zin dat Serge "l'immédiate mise en pratique de nos principes" begreep. Wilde men broederlijkheid, dan moest men ondanks alles steeds broederlijk blijven. Een dergelijke vorm van leven zou één voortdurende revolte inhouden die, hoewel minder afschrikwekkend dan de daden van Henry en anderen, meer effect zou sorteren. Hij toonde alle begrip voor de daden van Emile Henry en anderen die geen uitkomst meer zagen, "d'inéluctables tristesses de la lutte." Meer dan een betreurenswaardige noodzaak mocht men er nochtans

niet in zien. Na
weer geopend".

Het standp
deed vooral ins
de dood van de
niet onder stoek
ting over het an
plus osées. les p

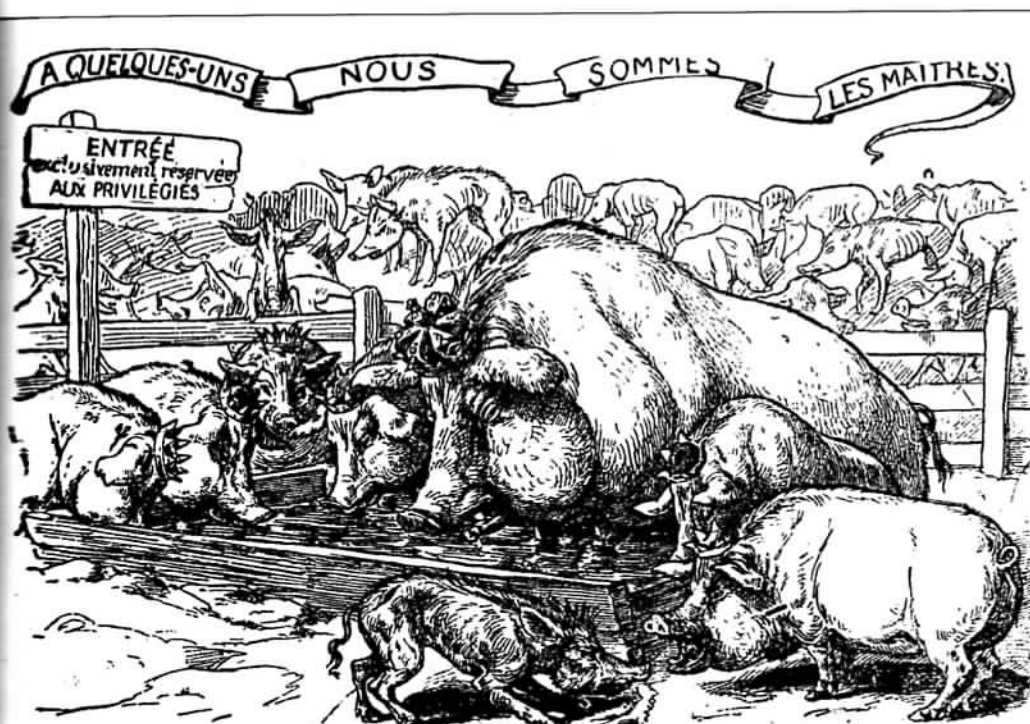

Le Révolté
met dit men

vision de
hommes, le
lair. Wat
nison. ...
dans un
complé
pécibles."

niet in zien. Na zoveel jaar leek ook in België de discussie over terrorisme weer geopend³⁸.

Het standpunt van Serge deed enigszins Tolstojaans aan, maar *Le Révolté* deed vooral inspiratie op bij de Parijse individualisten. Naar aanleiding van de dood van de Franse individualist Libertad stak het blad zijn sympathie niet onder stoelen of banken. In diens blad *L'Anarchie* was een nieuwe opvatting over het anarchisme tot uiting gekomen, "les idées les plus neuves, les plus osées, les plus susceptibles de maintenir dans toute sa netteté la pleine

Le Révolté predikte vooralsnog een vreedzame, maar wel krachtdadige individuele revolte die niet echt werd losgekoppeld van de verwachting van een collectieve bevrijding.

vision de l'Idéal." Zijn niet aflatende kritiek op de belovers, "les faux bons-hommes, les prometteurs de paradis, les pontifes ..." maakte hem niet populair. Wat kon het hem deren, "il avait conscience d'accomplir sa tâche selon sa raison. ... Ce fut un lutteur et un révolté. Il a laissé la trace de son passage dans un monde ou trop de charlatans ... trop de pleutres ... barbotent et se complaisent dans le marais putride des opinions moyennes, des ambitions puérides."³⁹

Een viriele, vitalistische opstandigheid beheerste *Le Révolté*. Tegenover de slaapverwekkende actie van de politici riep het blad op tot de ononderbroken revolte, persoonlijk én collectief, gedragen door "les passions nobles et des généreux dévouements." "Démolissons d'abord ... nivellons le terrain." "Nous avons tous un amour immense pour la Vie et l'horreur de la Mort, mais c'est justement pour cela que nous avons de la haine contre ceux qui sont la cause de tant de morts."⁴⁰ En in een manifest van de Fédération Anarchiste aan de lotelingen klonk het zo: "Attachez-vous à réaliser par vous-mêmes, sur vous-mêmes - vous qui êtes jeunes et virils - des hommes meilleurs, dignes d'une société meilleure ... individualistes saines."⁴¹

Een deel van de bestaande anarchistische beweging, in het bijzonder in België, werd door dezelfde bril bekeken. "Ah! les Don Quichotte anarchistes de l'époque qualifiée *romantique* - ces Titans ... - ont bien vécu ... A leur place une génération de Pygmées, de Sanchos, raisonneurs et coupeurs de cheveux en quatre ... Tous, éphèbes ou invertébrés amorphes dont la force des convictions se mesure à la longueur des cheveux, snobs et dilettanti, papes et pontifes, distributeurs de brevets d'anarchisme; militants de congrès, initiateurs de milieux libres; monomanes du groupement, de la fédération et de l'union mondiale, ouvriéristes et traditionalistes, farceurs et fumistes - tous ont pour communes caractéristiques l'inertie, le bluff et l'incapacité révolutionnaire." Zij hadden geen enkele voeling met de massa. België ging - dankzij een zorgvuldig opgebouwde "bluff" - door voor een land met machtige anarchistische federaties. Prakkezeren en organiseren was alles wat ze konden. Anarchisten waren geen keffertjes of eunuchen, zij moesten naar het woord van Bakoenin de duivel in het lijf hebben. De proletariërs hadden geen boodschap aan rede-neringen; enkel krachtdadig optreden kon op hun rechtsgevoel, hun libertair instinct inwerken⁴².

Door de band spraken de anarchisten stoere taal, maar dit overtrof alles. Tegelijk bleek wel een blijvende belangstelling, ondanks alle kritiek, voor de onderdrukte massa en haar ontvoogding die echter wezenlijk instinctief zou zijn. Het ging om een vooralsnog vreedzame, maar wel krachtdadige, individuele revolte die niet echt werd losgekoppeld van de verwachting van een collectieve bevrijding. Naar aanleiding van een bloedige overval te Londen door twee Russische revolutionairen, maar vooral van de zaak-Hartenstein, ontpopten de Brusselse Groupe Révolutionnaire, *Le Révolté* en ook Victor Serge zich feitelijk als verdedigers van de illegalisten en in vergaande mate ook van illegale actievormen die nog moeilijk van het terrorisme te onderscheiden waren.

De z...

Op 4 februari
Joos-ten-N
geld. Vrijw
te Internati
van Justitie
van buiten
alvast maar
nen" ten wa
actie het sy
maar lachen

Het ma
se Groupe R
acties ar om
slachtoffer w
Dat nam me
waardige kon
vendien was
welke man
groep hun op
als een midd
actie te bepa
niets anarch
mocht dit on
enkele maar
heel wat pu
tional⁴³.

Het ond
Rus Abrah
enz.⁴⁴ als ve
schatting. Op
werd gevat.
hebben. Op
Oost-Vlaand
lange dwang
van de afper
de Rus op z
vaillants can
een volkome
de staat van
den het rech
pas."⁴⁶

De zaak-Hartenstein

Op 4 februari 1909 werd een bom ontdekt in een huis in aanbouw in Sint-Joost-ten-Node. Onmiddellijk deed in de pers de komplottheorie weer opgeld. Vrij vlug verscheen in de kranten een manifest van de Groupe Anarchiste International. De bom heette bestemd te zijn voor Jules Renkin, die minister van Justitie was geweest en dus verantwoordelijk voor tal van uitwijzingen van buitenlandse revolutionairen. Enkele kameraden hadden het springtuig alvast maar gebruikt om een Brusselse handelaar voor 3.000 frank te "onteigenen" ten voordele van de propaganda. De groep koos uitsluitend voor illegale actie, het systematisch terroriseren van de burgerij. De burgerij kon alleen maar lachen met anarchisten die binnen de wettelijkheid bleven.

Het manifest van de Groupe Anarchiste International noopte de Brusselse Groupe Révolutionnaire ertoe positie te kiezen. De groep keurde de recente acties af om bijzondere redenen. Werd hiermee gealludeerd op het feit dat het slachtoffer van de afpersing bekendstond om enige sympathie voor de zaak? Dat nam niet weg dat het gebruik van geweld in het algemeen wel gerechtvaardigd kon zijn tegenover het geweld dat de onderdrukkers gebruikten. Bovendien was het toch wel aan de buitenlandse kameraden om te bepalen op welke manier zij op de uitwijzingen reageerden. Toch deelde de Brusselse groep hun opvattingen niet. Ze beschouwde de individuele rechtspleging niet als een middel tot sociale hervorming. Het criterium om de waarde van een actie te bepalen was niet haar legaal of illegaal karakter. Geweld op zich had niets anarchistisch en hoewel het gebruik ervan soms onvermijdelijk was, mocht dit onder geen voorwendsel tot tactiek worden verheven. En ook nog enkele maanden later zou *Le Révolté* benadrukken dat zij inzake tactiek op heel wat punten van mening verschilde met de Groupe Anarchiste International⁴³.

Het onderzoek van de politie leidde tot een arrestatiebevel tegen de jonge Rus Abraham Hartenstein, alias Vladimir Seliger, alias Alexander Sokolof enz.⁴⁴ als vermoedelijke maker van de bom en medeplichtige aan de brandschatting. Op 15 februari viel de politie zijn Gentse kamer binnen. Hartenstein werd gevat, zij het na eerst twee politiefunctionarissen dodelijk verwond te hebben. Op 19 juni van hetzelfde jaar werd hij door het Hof van Assisen van Oost-Vlaanderen schuldig bevonden aan doodslag en veroordeeld tot levenslange dwangarbeid⁴⁵. Onmiddellijk na de dramatische wending die de zaak van de afpersing kreeg, nam de Groupe Révolutionnaire de verdediging van de Rus op zich. Ze identificeerden zich verregaand met zijn lot. "Un de nos vaillants camarades vient de tomber." De bestaande maatschappij berustte op een volkomen miskennis van het individu. Dat individu was in voortdurende staat van zelfverdediging. De anarchisten waren de aangevallenen, ze hadden het recht zich te verdedigen, gelijk hoe. "Les anarchistes ne se rendent pas."⁴⁶

De ontkenning van de stelregel dat het doel de middelen heiligde, de opvatting dat men in zijn leven een stukje toekomstmaatschappij diende waar te maken, bleek ook bij Serge niet absoluut. Voor de Groupe Révolutionnaire vormde het gebruik van geweld vooral een tactisch probleem. Haar standpunt impliceerde zeker geen radicale veroordeling van geweld, dat integendeel soms onvermijdelijk werd geacht. Niettegenstaande alle tactische en zelfs principiële overwegingen van Serge over broederlijkheid enz. was de toon waarop *Le Révolté* onophoudelijk de revolte tegen de vijandige omgeving predikte weinig vreedzaam, zelfs bepaald manhaftig, tegelijk ook romantisch en ondanks rationele oprispingen zelfs sentimenteel. De illegalen werden door de Brusselaars als kameraden bejegend. In dit milieu, met zijn ambivalente instelling tegenover revolte en geweld, bleek dan ook een illegalist als Hartenstein - aanvankelijk discreet - te gedijen; hij liet er overigens een goede indruk na. Als dan de maatschappij tot onmiddellijke, 'lijfelijke' agressie overging tegen deze kameraden, bleek dit milieu, wat de aanleiding ook weze, zich onvoorwaardelijk met hen te vereenzelvigen, instinctief-lichamelijk als stond het eigen zelfbehoud op het spel, maar ook uit romantische - bewondering voor hun moed -, sentimentele - droefheid om hun lot - en niet te vergeten esthetische overwegingen. "Ce sont d'ailleurs de beaux bandits."⁴⁷

De identificatie werd extra in de hand gewerkt door de reactie van de verzamelde pers, in het bijzonder van *Le Peuple*. Aan hoofdredacteur Louis de Brouckère werd grotendeels de verantwoordelijkheid voor de dramatische ontknoping toegeschreven. Door het koppig blijven vasthouden aan het klassieke schema van de provocatie had hij Hartenstein tot het extreme bewijs van het tegendeel gedreven. Het was niet de eerste keer dat zoiets gebeurde. In het algemeen wees *Le Révolté* op de rol van de schandaalpers, die de lage instincten van de massa uitbuitte door het bespelen van het vreemdelingen- en anarchistenthema⁴⁸.

Daar nog eens bovenop kwam de 'medeplichtigheid' van de meest gezaghebbende vertegenwoordigers van het nationale en internationale anarchisme. De Groupe Anarchiste International had zijn manifest ook naar het contactbureau van de Anarchistische Internationale gestuurd en daar 25 frank aan toegevoegd voor het *Bulletin* van de Internationale. Deze schenking werd ook expliciet vermeld in het manifest. Het bureau, dat door de pers overigens vereenzelvigd werd met de Internationale zelf, wat die ook mocht voorstellen, reageerde prompt met een communiqué. Daarin benadrukten de bureauleden op geen enkele manier met de twijfelachtige daden van een hun onbekende groep te maken te willen hebben. Bureau lid Malatesta zou daar zijn persoonlijke mening aan toevoegen. Dat bepaalde individuen die hij en zijn vrienden niet kenden, hun schreven op een door de politie erg goed gekend adres en in het manifest informatie gaven die in het belang van de zaak van de schrijvers geheim diende te blijven, deed hoe dan ook denken aan manoeuvres van de

politie. Als dat niet het geval was, ging het om een kinderachtige lichtzinnigheid die voorbestemd was om uitgebuit te worden door provocateurs. Afzijdigheid was in beide gevallen aangewezen⁴⁹.

Henri Fuss, die de zaak ook maar verdacht vond, stuurde het communiqué van het contactbureau vanuit Parijs naar *Le Peuple*. Het communiqué was ongetwijfeld koren op de molen van de socialistische krant. Allicht niet toevallig, overigens nogal laattijdig ontkende hij in hetzelfde bericht aanvaard te hebben om te spreken op een meeting van de Brusselse Groupe Révolutionnaire en dit in tegenstelling met wat bepaalde aanplakbiljetten hadden aangekondigd⁵⁰. Enkele dagen later namen diverse dagbladen grote stukken over uit het antwoord van Thonar op een artikel van Serge, beide in *Le Révolté*, over het bloedige optreden van de Russische illegalisten te Londen. Met name had Thonar zonder naar de Russen te verwijzen gewaarschuwd voor een lawine van paradoxen en sofismen die sommigen onder het mom van anarchisme uitlokten. Een en ander kon de anarchistische boodschap alleen maar onbegrijpelijker maken. Onteigening was volgens Thonar een "procédé social" met het oog op de restitutie van de produktiemiddelen aan de producenten. Diefstal was een "procédé individuel ... une prise et non pas une reprise," een vestzak-broekzak-operatie. Er werd niets aan de gemeenschap teruggegeven, men leefde integendeel verder op haar rug. Diefstal was niet anarchistisch, maar een zuivere toepassing van de stelling dat het doel de middelen heiligde. De maatschappij lag aan de oorsprong van dergelijke kwalen, daarom wilde Thonar de inbrekers niet veroordelen, maar van enige solidariteit met hen kon er geen sprake zijn⁵¹.

Thonar zou wat genuanceerder schrijven over Hartenstein. De grote, tragische fout van de Rus was dat hij er zich geen rekenschap van had gegeven dat zijn actiemiddelen misschien wel aangepast waren aan de Russische situatie, maar niet aan de Belgische. Dat maakte van hem verre van een revolutionair, een geïsoleerde illegalist die het in zijn eentje opnam tegen de politie⁵². Alle pogingen van Thonar om te nuanceren waren bij Serge en zijn vrienden boter aan de galg; het was voor hem nog moeilijk om van zijn imago van behoeder van de leer af te raken. In het volgend nummer van *Le Révolté* ging Thonar er dan ook in algemene bewoordingen, maar toch zeer resoluut tegenaan onder de titel *Mécontents* et anarchistes. Men moest in de beweging beide categorieën duidelijk onderscheiden. Indien de eersten doorgingen met het introduceren van burgerlijke procédés, dan zou men ze moeten desavoueren, "car c'est surtout de l'anarchisme qu'on peut dire qu'il se charge de ses ennemis, mais qu'il faut le garder de certains de ses amis."⁵³

Misschien wel het toppunt voor *Le Révolté* vormde een brief van Chapelier die onder meer in *Le Peuple* en *Le Soir* verscheen. "L'attentat de Sokolof ne relève pas de l'anarchie dit un anarchiste connu," blokletterden deze kranten. Chapelier reageerde op een brief aan dezelfde krant getekend Groupe Révo-

lutionnaire de Bruxelles en Fédération Anarchiste de Belgique. Chapelier betwijfelde of de briefschrijvers de mening van de hele Fédération vertolkten, die volgens hem overigens een heel kleine minderheid van de anarchistengroeperde. Hij weigerde met klem de daden van Hartenstein (Sokolof) als anarchistisch te bestempelen. Zij konden de propaganda alleen maar kwaad berokkenen. Hartenstein was overwonnen en het zou laf zijn hem nu te vieren. Dit verhinderde Chapelier evenwel niet om de afpersing zelf en het onbeheerd achterlaten van de springlading aan de kaak te stellen. Te Gent had de jonge Rus zich manhaftig verweerd, dat was menselijk, maar niet anarchistisch. Hartenstein was allicht één van die ongelukkigen die door de maatschappij tot wanhoopsdaden werden gedreven. Hij was geen provocateur - bij die beschuldiging was inderdaad de grootste omzichtigheid geboden - maar leek veeleer een werktuig. Toch provocatie dus? De Groupe Révolutionnaire tenslotte leek zich te verliezen in een "révolutionnarisme métaphysique"⁵⁴.

De hele kwestie bleek de animositeit tussen bepaalde elementen binnen de Belgische beweging ten top te drijven. Het is niet helemaal duidelijk in hoeverre de grote meerderheid van de beweging werd meegesleurd in deze controverse. Alvast in *Le Révolté* verscheen een dringende oproep van een oudgediende van de beweging om minder op de man te spelen. Genadeloze kritiek was tot een systeem geworden. De zaak-Hartenstein had de Belgische anarchistengroepen in twee clans verdeeld die elkaar rauw lustten. In hetzelfde nummer zouden Les Iconoclastes van Verviers zich in het debat mengen en naar het lijkt - alle subtiele nuanceringen terzijde gelaten - veeleer de kant van de Groupe Révolutionnaire kiezen. De absolute veroordeling door Thonar van de diefstal kon zeker niet de goedkeuring van de meeste kameraden wegdragen. Het leven was complexer dan Thonar het voorstelde. Een anarchist kon in een situatie verkeren die hem verplichtte om te gaan stelen. Maar dat maakte van de diefstal uiteraard geen strijdmiddel, hooguit een aanpassing aan het sociaal milieu. Het veroordeelde goede kameraden tot clandestiniteit en zo gingen ze verloren voor de propaganda. Hartenstein en anderen waren helden, alleen kon men betreuren dat zoveel energie besteed werd aan daden die door de massa niet werden begrepen. Men kon eruit leren, oordelen evenwel was uitgesloten. Met dit standpunt leek de groep ondanks alle nuancering de kant van de Groupe Révolutionnaire te kiezen⁵⁵.

In Seraing zou Victor Noirfalise⁵⁶ duidelijker partij kiezen. De hele zaak was goed om te starten met een nieuw krantje, *Le Démolisseur*, dat overigens in de drukkerij van *Le Révolté* werd gedrukt en kon rekenen op diverse medewerkers van het Brusselse blad. In Vlaanderen wijdde het Antwerpse *Voorwaarts* een tamelijk kort artikel aan de veroordeling van Hartenstein. Binnen dat bestek was het moeilijk de zaak uit te diepen, maar het blad droeg de Rus duidelijk geen kwaad hart toe⁵⁷. Tenslotte nog een buitenlandse noot. Jean Grave, paus van het Franse anarchisme, zou in zijn - niet altijd betrouwbare

en soms zeer p...
men en suggest...
dedeling van B...
zelf had probee...

Het is alle...
een deel ook...
ning van Aaz...
van de Russi...
de zaak-Harte...
Le Révolté had...
dingingen kan...
noet-gecentra...

De Brusse...
Franse indivi...
viandige men...
den in Frank...
anarchisme. I...
individueel...
neratie aan...
eer het ont...
een jeuglig...
leek een fr...
een soort g...

Dans...
galisten. B...
hem danti...
hinciteit d...
de beweg...
Brussel...
cité, men...
hinciteit...
over me...
sen als...
Het Fran...
Groupe...

Hij...
niet...
7...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

en soms zeer partijdige - mémoires Serge "l'organisateur de l'agression" noemen en suggereren dat hij een stille was. Hij verwees hierbij ook naar een mededeling van Paul Gille dat Serge vóór de feiten al Lucien Hénault en Gille zelf had proberen af te zetten⁵⁸.

Het is allemaal typerend voor de atmosfeer waarin anarchisten en voor een deel ook socialisten toen opereerden. Het was de tijd van de ontmaskering van Azew die zich als agent van de Okhrana had opgewerkt tot in de top van de Russische Partij der Socialisten-Revolutionairen. Naar aanleiding van de zaak-Hartenstein waren toespelingen op Azew dan ook niet van de lucht. *Le Révolté* hield niet op te wijzen op de grote schade die lichtzinnige beschuldigingen konden aanrichten, en terzelfder tijd op de grotere immuniteit van niet-gentraliseerde organisaties ten aanzien van provocaties⁵⁹.

De Brusselaars namen met een deel van de inspiratie van de verketterde Franse individualisten hun gevoel van zelfbewuste minderheid binnen een vijandige maatschappij over. Tot die inderdaad vijandige omgeving behoorden in Frankrijk ook de meest gezaghebbende vertegenwoordigers van het anarchisme. De situatie was in België niet helemaal dezelfde. Er was niet die individualistische traditie. Met de Groupe Révolutionnaire trad een jonge generatie aan die niet per se individualistisch was, maar inzake organisatie veel eerder het orthodox communistische standpunt leek aan te kleven en die vanuit een jeugdig activisme de 'overorganisatie' van Thonar en Co. aanvielen. Hier leek een fase uit de eeuwige discussie over organisatie samen te vallen met een soort generatiekloof.

Daarop entte zich vervolgens de hele tegenstelling over de Russische illegalisten. De Brusselaars konden het Thonar en anderen niet vergeven dat ze hen durfden af te vallen en waren bovendien buitengewoon nijdig om de publiciteit die de oude garde hierbij kreeg. Thonar en Chapelier hadden binnen de beweging evenwel bijlange niet het moreel gezag van een Grave en wat de Brusselaars de facto verdedigden was geen zuiver illegalisme genre bande Jacob, maar een illegalisme met propagandistische doeleinden. Toch namen ze hierbij een goed deel van de individualistische ambiguïteit omtrent geweld over en stelden ze zich zo bloot aan bedenkingen, niet alleen vanwege mensen als Thonar, maar ook vanwege internationale autoriteiten als Malatesta. Het bureau van de Anarchistische Internationale zou ook een brief van de Groupe Révolutionnaire ter verdediging van Hartenstein niet opnemen. Daarbij kwam dan nog de hele 'hetze' in de burgerlijke én socialistische pers en niet te vergeten de aanhoudende politionele vervolging. Met socialisten en politie stond de groep sowieso al niet op goede voet⁶⁰.

De afstand tussen het bemoedigende elan van het zelf gekozen isolement en de bittere ervaring van totale afwijzing door de buitenwereld werd hierbij ongetwijfeld erg klein. Het kon het proces van identificatie met de Russische illegalisten alleen maar versterken. De "onbekende", "jonge" anarchisten 'die

Hartenstein na stonden' kregen anders dan de "bekende", "eerzame" anarchisten nauwelijks een stem in het kapittel. Het leidde tot een spiraal van woord en wederwoord, een dovemansgesprek, versterkt door een reeds bestaande animositeit, en in het bijzonder voor de Brusselaars tot een verstrekkende vereenzelviging met de Russische illegalisten, waarbij het soms leek alsof een zuiver, niet eens politiek, maar bijzonder gewelddadig illegalisme als dusdanig werd verdedigd.

Na verloop van tijd leek een zekere bezinning bij *Le Révolté* op te treden. Aan de heroïek van Hartenstein werd zeker geen afbreuk gedaan, Rhillon bleef zelfs het terrorisme als tactiek verdedigen, maar de doeltreffendheid van het optreden van de Rus was volgens hem onbegrijpelijk klein geweest. De assisenzaak bijvoorbeeld was een maat voor niets in vergelijking met vroegere anarchistprocessen. In de periode van stagnatie en onverschilligheid die men beleefde, diende het revolutionaire optreden, anders dan in de tijd van de "Don Quichotte romantique", berekenend te zijn. Hartenstein leek een geestesgesteldheid van een ander tijdvak of van een ander milieu te hebben. En ook Victor Serge had het over de noodzaak van rijp beraad, om rebelse daden de nodige zin te geven, waarna hij dan toch weer besloot: "L'Acte de Révolte est toujours utile. Aussi saluons-nous de tout coeur ceux qui pour avoir voulu bien vivre en arrivent à bien mourir en un suprême acte de révolte." Hun daden zouden weer andere uitlokken, de strijd bespoedigen. Rhillon had het dan weer nogal duister over mislukte levens die onverwacht krachtige stromingen in het leven riepen en tenslotte over de lering die Hartenstein buiten zijn weten had verstrekt⁶¹.

Inmiddels evenwel was voorgoed een kloof geslagen tussen de uitgevers van *Le Révolté* en Thonar en de zijnen, en was de vijandschap tegenover de BWP groter dan ooit. Nationale en internationale anarchistische federaties moesten het ontgelden. Ze hadden enkel geleid tot de installatie van auguren die alle contact met het werkelijke leven hadden verloren, "alors que des bas fonds la voix des éléments jeunes ne saurait parvenir jusqu'à la coupole des congrès à moins qu'une notoriété daigne les transmettre." De beweging was vastgelopen in het "bourgeoisisme." "L'ennemi est le bourgeois", maar vooral "le bourgeois socialiste est doublement notre ennemi"⁶².

Het martelaarschap van Francisco Ferrer

Het Spaanse anarchisme had met de Franse beweging in de jaren negentig niet alleen het terrorisme gemeen, tot op zekere hoogte ook de aantrekkingskracht op intellectuelen en kunstenaars. Een bijzondere vorm van dit intellectueel anarchisme was wel de beweging voor de oprichting van libertaire scholen. Een niet onbelangrijke positie in deze beweging bekleedde Francisco Fer-

rer met zijn libertaire ideeën. Hij werd in oktober 1906 door de Spaanse regering gearresteerd en veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Hij werd in oktober 1909 in de gevangenis van Suresnes in Frankrijk doodgeslagen.

De Spaanse anarchistische beweging was in de jaren negentig en begin jaren honderd zeer actief. In mei 1906 door de Spaanse regering gearresteerd en veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Hij werd in oktober 1909 in de gevangenis van Suresnes in Frankrijk doodgeslagen.

Ferrer was een van de belangrijkste figuren van de Spaanse anarchistische beweging. Hij werd in mei 1906 door de Spaanse regering gearresteerd en veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Hij werd in oktober 1909 in de gevangenis van Suresnes in Frankrijk doodgeslagen.

Ferrer was een van de belangrijkste figuren van de Spaanse anarchistische beweging. Hij werd in mei 1906 door de Spaanse regering gearresteerd en veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Hij werd in oktober 1909 in de gevangenis van Suresnes in Frankrijk doodgeslagen.

De anarchistische beweging werd de Spaanse anarchistische beweging.

rer met zijn libertair-rationalistische *escuela moderna*. Zijn onrechtvaardige executie in oktober 1909 maakte hem op slag tot de martelaar en dus ook advocaat van de beweging voor een libertaire opvoeding. Zijn dood lokte in verscheidene Europese landen grote verontwaardiging uit en bijlange niet alleen in anarchistische kring.

De Spaanse regering had Ferrer reeds in 1906 laten arresteren en ongeveer een jaar gevangen gehouden. Aanleiding daartoe vormde de aanslag in mei 1906 door Mateo Morral op het Spaanse koningspaar. Morral was een oud-leraar aan de *escuela moderna* van Ferrer en de pedagoog werd dan ook spoedig van medeplichtigheid beschuldigd. Mede onder internationale druk werd hij toen vrijgelaten; zijn school en andere gelijkaardige instellingen werden echter gesloten. Maar de lijdensweg van Ferrer was nog niet ten eind. 1909 was in Spanje het jaar van de Bloedige Week, zo genoemd naar de bloedige onderdrukking van de gewelddadige algemene staking, die in de eerste plaats gericht was tegen de oproeping van reservisten voor Marokko. Toen Ferrer na afloop van die Bloedige Week, eind juli 1909, uit Londen in Barcelona terugkeerde, werd hij prompt opgepakt. Korte tijd daarna werd hij op beschuldiging van aanstichting tot de opstand zonder enig bewijs geëxecuteerd⁶³.

Ferrer was tevens vrijdenker en vrijmetselaar; dat verklaart ook de deelname van socialisten en liberalen aan de campagne voor de Spanjaard en eveneens de recuperatie van zijn martelaarschap achteraf⁶⁴. Voor de Groupe Révolutionnaire was dit alles een doorn in het oog. België was Spanje niet. Aan burgerlijke vrijdenkerij en vrijmetselarij hadden de Brusselse anarchisten bepaald geen boodschap. Aan de vrijzinnige burgerij ontzegden ze de erfenis van Ferrer. Ferrer was gedood door machthebbers, die toevallig katholieken waren. "Noblesse et clergé hier! Bourgeois libéraux et républicains aujourd'hui! Papes socialistes demain! Les étiquettes changent mais l'état de chose reste: une immense majorité travailleuse, frustrée, écrasée par une minorité de gredins."

Ferrer was de tegenstander van de "bourgeois démocratiseurs et pape-lards." Nu hij dood was, hadden ze zijn lijk gepikt, als een trofee van het antiklerikalisme, als een wapen tegen de kerk. En waarom? "Pour substituer le dogme laïque au dogme religieux ... un pouvoir à un autre pouvoir sans le moindre profit pour les individualités libres comme le fut celle de Ferrer." Straten noemen naar Ferrer, standbeelden oprichten, in andere omstandigheden was het grotesk geweest, nu was het hatelijk omdat het de belangen van een electorale combine diende. Vrijzinnige bourgeois hadden het lijk van Ferrer geschonden, dit was prostitutie van de vrije gedachte⁶⁵.

De anarchisten leken te strijden met ongelijke kansen. Hun standpunt werd de speelbal van brute politieke krachten. In de Borinage en in de Basse-Sambre werd onder de nephoofding *Fédération Anarchiste de Belgique* een ka-

tholiek pamflet tegen de BWP en tegen Ferrer verspreid. Voor *Le Peuple* was dat een voldoende aanleiding om te blokletteren *Curés anarchistes*⁶⁶. Alsof het nog niet volstond dat de gehate socialisten zich meester maakten van de figuur Ferrer en dat het anarchistische standpunt hierbij van diverse politieke zijden misbruikt werd, achtte ook Chapelier het nodig zich opnieuw in *Le Peuple* te distantiëren van de Fédération Anarchiste de Belgique⁶⁷. Op hetzelfde moment poogden Thonar en ook Chapelier bovendien een doorbraak te forceren naar (revolutionaire elementen binnen) die BWP en vooral namen ze deel aan de door de Groupe Révolutionnaire zo gewraakte brede antiklerikale Ferrerbeweging⁶⁸.

De verontwaardiging kon niet meer op bij de Brusselse groep en ze werd daarin vermoedelijk meer gevolgd door de andere groepen van het land dan ten tijde van de zaak-Hartenstein. Dat kan bijgedragen hebben tot het volkomen gebrek aan succes dat de Fédération Révolutionnaire van Georges Thonar kende. De Groupe Révolutionnaire zelf verging het evenwel niet veel beter. Al van in maart kampte *Le Révolté* met financiële moeilijkheden. Bij de redactie van het blad en bij de Groupe Révolutionnaire was er bovendien veel verloop. In juni stapte Gassy Marin op⁶⁹ en in september bleken Brussel en België voor Serge te klein geworden⁷⁰. Hij vertrok naar Parijs, waar overigens al de revolutionaire syndicalist Fuss vertoefde. Later zouden nog Jean de Boe⁷¹, Raymond Callemin⁷² en Edouard Carouy⁷³ naar de lichtstad vertrekken. Parijs oefende een grote aantrekkingskracht uit op de Belgische revolutionairen. Vanaf het vertrek van Marin veranderde *Le Révolté* om de haverklap van bestuurder tot plots laconiek en geheimzinnig in februari 1910 de mededeling kwam dat alleen de individualisten nog overbleven⁷⁴. 1910 en 1911 werden geen vruchtbare jaren voor het Brusselse blad. François Deflandre⁷⁵, Lucien Courbe⁷⁶, Armand Lebrun⁷⁷ en opnieuw Courbe volgden elkaar op als bestuurders. In het redactioneel standpunt van februari 1911 werd het belang van de arbeidersstrijd onderstreept, als was het om alle mogelijke misverstanden, gerezen na het individualistisch zegebulletin van het jaar tevoren, uit de weg te ruimen. Men zou dit nog eens overdoen in 1912⁷⁸.

Het moet overigens gezegd dat *Le Révolté* zich nooit aan het antisyndicalisme van *L'Anarchie* bezondigde. Vermeldenswaard is een voorval tijdens de actie van de socialistische bediendenbond tegen het warenhuis Tietz in april 1910. Na afloop van een meeting op 20 april bleken zich twee optochten te vormen. Zo trokken een tweehonderdtal manifestanten onder leiding van Ar-

In 1909 liet zich een oud zeer voelen. De zaak-Hartenstein lokte een diepgaande controversie uit over illegalisme en terrorisme en werkte de verwijdering binnen de beweging in de hand.

mand Lebrun in de richting van het warenhuis zelf, waarna de groep zich in de richting van de zetel van de christelijke bond wilde begeven. Niemand minder dan Chapelier bleek evenwel op wacht te staan en wist de groep naar het Volkshuis af te leiden⁷⁹. Vanaf 1912 verscheen *Le Révolté* opnieuw behoorlijk regelmatig. De Brusselaars hadden zich blijkbaar gehergroepeerd als Groupe Anarchiste de Bruxelles. Een nieuwe naam dook op als bestuurder van het blad: Léon de Roos die in die jaren ook enkele nummers van het meer beschouwende tijdschrift *En marge* zou uitbrengen. Oudgediende Courbe zou hem na enige tijd opvolgen⁸⁰.

Les bandits tragiques

Spectaculaire gebeurtenissen te Parijs herinnerden de groep plots weer aan haar 'wortels'. Het begon in december 1912 met een bloedige overval op een filiaal van de Société Générale en eindigde met de overmeestering, na een regelrechte belegering met gebruik van springstof en al, van de overblijvende leden van de bende in mei van het volgende jaar: de bende van Bonnot, de autobandieten of nog "les bandits tragiques." Onder de beschuldigten vier oud-leden van de Groupe Révolutionnaire van Brussel: Edouard Carouy, Raymond Callemin alias Raymond-la-science, Jean de Boe en Victor Serge. De laatste drie kenden elkaar al van bij de SJW; allen waren twintigers. Maar ook enkele van de Franse beschuldigten hadden Belgische antecedenten: Garnier en Vallet waren deserteurs die in België een tijdlang een toevlucht hadden gezocht⁸¹. Voor Callemin en Carouy eindigde de zaak fataal: Callemin kreeg de doodstraf en Carouy levenslang, waarna hij zelfmoord pleegde. De straffen van De Boe en Serge vielen daarmee vergeleken licht uit. De Boe kreeg tien jaar bagno, Serge kreeg vijf jaar opsluiting en vijf jaar verblijfsverbod. Een en ander lijkt niet in verhouding tot hun betrokkenheid, zeker niet voor Serge.

Callemin en Carouy waren uiteraard geen onbekenden voor Serge. Ook te Parijs trokken ze een tijdje samen op. In 1910 waren Serge en zijn vriendin Rirette Maitrejean⁸² samen met het individualistische blad *L'Anarchie* van Parijs naar Romainville verhuisd. Serge en Maitrejean zouden overigens mettertijd de leiding van *L'Anarchie* op zich nemen. Carouy en Callemin vervoegden zich in Romainville enige tijd bij hen om uiteindelijk in onenigheid uiteen te gaan. De twisten sloegen onder meer op het illegalisme⁸³. Dat verhinderde Serge niet om naar aanleiding van de eerste bankoverval, hoewel hij wat afkerig stond tegenover deze escalatie, de verdediging van de desperado's - voor het merendeel jeugd vrienden - op zich te nemen in een reeks minder apologetische, dan wel lyrische artikels. Hij schreef: "Vainqueur ou vaincu, son sort n'est-il pas préférable à la végétation maussade et à l'agonie infiniment lente du prolétariat qui moura abruti et retraits, sans avoir profité de l'existence? Le

bandit, lui, joue
verde een huisz
twee revolvers a
recht hem niet te

Rirette Maitrejean
zaak de hoop uit
arrêter sur la p
d'imprévoyants
sions "illégaliste
Serge zelf zou i
richting als volg
révolutions sou
Etre des homm
mais c'était au
des déviations."

Le Révolté a
heid voor de d
Maitrejean sch
tempore nom
leiding van de
dewerker van
cette abjecte fi
fants), qu'elle
et de Callemin
leur faisant
goede kam
de fatale aff
re achtung
zouden G
had *Le Rév*
(lees K
kenheid
en De R
leend. "V
pays an
sage"

geen
en
hij
hij

bandit, lui, joue. Il a donc quelques chances de gagner. C'est assez."⁸⁴ Het leverde een huiszoeking op in de lokalen van *L'Anarchie*. De politie vond er twee revolvers afkomstig van een inbraak. Veel meer dan heling heeft het gerecht hem niet ten laste kunnen leggen.

Rirette Maitrejean, die vrijgesproken werd, zou naar aanleiding van de zaak de hoop uitdrukken dat haar memoires in de krant *Le Matin* "puissent ... arrêter sur la pente dangereuse les égarés que de mauvais exemples ou d'imprévoyants desseins destineraient à devenir le jouet, tôt brisé, des illusions "illégalistes" ... Derrière l'illégalisme, il n'y a pas même des idées."⁸⁵ Serge zelf zou in 1937 in een *Méditation sur l'anarchie* de individualistische richting als volgt typeren. "Ne pas attendre la révolution. Les prometteurs de révolutions sont des farceurs comme les autres. Faire sa révolution soi-même. Etre des hommes libres, vivre en camaraderie ... Je simplifie évidemment, mais c'était aussi d'une belle simplicité ... De là partirent naturellement bien des déviations."⁸⁶

Le Révolté anno 1913 zou verrassend genoeg de grote verantwoordelijkheid voor de daden van Callemin, Carouy in de schoenen van Serge en Rirette Maitrejean schuiven. Het lijkt erop dat het binnen de Brusselse groep al in tempore non suspecto niet allemaal koek en ei was. Het was precies naar aanleiding van de publikatie van de memoires van Rirette Maitrejean dat een medewerker van *Le Révolté* zijn gal zou uitspuwen. "Une salope d'envergure ... cette abjecte femelle, à ce point dénaturée (elle avait du reste bazarde ses enfants), qu'elle ne respecte même pas la douleur des pauvres mères de Soudy et de Callemin, les décapités, tire monnaie des morts en les faisant parler et en leur faisant prendre des attitudes odieuses ..." Callemin en Carouy waren goede kameraden en we bleven hun - aldus de anonieme schrijver - zelfs na de fatale afwijking, waarvan we hen hebben proberen af te houden, een zekere achting toedragen. Zonder de omgang met "des Rirette et des Kibaltchitch" zouden Callemin en vele anderen nog onder ons geweest zijn, die overtuiging had *Le Révolté* meer dan ooit. Waar was de tijd dat de vriend van Maitrejean (lees Kibaltchitch?) gedwongen was Brussel te verlaten wegens zijn betrokkenheid bij diverse gevallen van oplichterij en dat hij door Carouy, Callemin en De Boe aan de Parijse bladen als een ongewenst individu werd gesignaleerd. "Ah! si nos amis avaient eu assez de caractère pour ne pas quitter le pays où ils étaient enracinés et où ils auraient pu faire bonne et féconde besogne!"⁸⁷

Voordien reeds had Rhillon de autobandieten het hybridische produkt genoemd van een burgerlijk denken en een verkeerd begrepen anarchisme, een pseudo-individualisme, "bâtard tard venu du Bourgeoisisme," zonder hierbij evenwel afbreuk te willen doen - een klassieke anarchistische opstelling - aan de moed van de bandieten⁸⁸.

Jean Maïtron, de historicus van het Franse anarchisme, wijst op een aan-

tal gemeenschappelijke kenmerken van de "bandits tragiques." Als in een goedkope roman hadden ze allen op een of andere manier een ongelukkige jeugd achter de rug. Het illegalisme streelde hun ijdelheid van bewuste enkelingen; het bood een gemakkelijke individuele oplossing voor de sociale kwestie. Ze waren allen leergierig, combineerden vele culturele interesses en ook morele kwaliteiten, dachten deterministisch - "to be or not to be" - en waren uitgesproken moedig. Ietwat moraliserend zoals *Le Révolté* besluit hij dat ze niet voorbestemd waren voor de misdaad, maar slachtoffers waren van de samenleving en vooral van het illegalisme, die anarchie binnen de anarchie. Het bewijs daarvan is voor hem dat zij die uit het bagno konden ontsnappen, een normaal, in het geval van De Boe zelfs een voorbeeldig leven leidden. Jean de Boe zou zich in de jaren twintig in België engageren in de vakbeweging van de typografen en werd na de Tweede Wereldoorlog voorzitter van de bij het Algemeen Belgisch Vakverbond aangesloten Centrale van de Boeken en Papiernijverheid. Hierbij moet wel worden aangetekend dat hij slechts zijdelings bij de zaak van de autobandieten betrokken was⁸⁹.

Terug naar Brussel. Een langdurige ziekte van Courbe, maar ook propagandistische redenen - het was de tijd van de derde grote algemene staking - noopten *Le Révolté* tot een fusie met *L'Emancipateur*, dat sinds september 1910 onafgebroken te Luik verscheen, tot *L'Action anarchiste*⁹⁰. De samenwerking was echter van korte duur; de uiteenlopende visies op de tactische mogelijkheden van de algemene staking zorgden ervoor dat elk weer zijn eigen weg ging. In mei 1913 verscheen *Le Révolté* opnieuw, met als bestuurder achtereenvolgens Albert Daenens⁹¹, Barbé⁹² en opnieuw Lebrun. Daenens startte al vlug met een eigen blad, *Haro!*, dat mikte op de artistieke avant-garde en het zes maanden uithield. Spoedig daarna verdween ook *Le Révolté*, dat blijkbaar de eenmanszaak was geworden van Lebrun. In juli van hetzelfde jaar pakte Lebrun nog uit met een nieuw blad, *L'Action anarchiste*, dat niet verder raakte dan twee nummers⁹³.

De Fédération Anarchiste de Belgique was intussen allang ter ziele gegaan. In het voorjaar van 1909 zag het er nog goed uit voor de federatie met de aansluiting van de groep van Flémalle van gewezen GCL-voortrekker Martart⁹⁴. Een oproep voor een congres kreeg veel respons van de groepen⁹⁵. De Groupe Révolutionnaire bleek in Vlaanderen betere contacten te hebben dan de GCL en behield die vermoedelijk ook. De Boe woonde met Kerstmis 1908 een bijeenkomst van de Vlaamse anarchisten bij⁹⁶. De Roos ging zich vervolgens speciaal op de 'Vlaamse beweging' toeleggen⁹⁷; Lebrun woonde een tijd in Antwerpen. Het congres vond echter niet plaats, de zaak-Hartenstein kwam er allicht tussen. Het leek alsof de kritiek op de GCL tot een aversie tegenover elke federatie had geleid. De toch dubbelzinnige positie waarin de groep naar aanleiding van Hartenstein in verzeilde, het verder verzieken van de sfeer binnen de beweging door deze zaak, de Groupe zelf die aan het suk-

kelen was geg
te geweest
vrienden ind
re die in de
Fédération An
geerts om m
raden bij all
schikte over
eind 1908 in
alleen met d
had.

Van

Zeker was

anarchisten

spoedig. W

Macht was

van de o

wel in de

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

kelen was gegaan, zullen evenveel obstakels voor een werking van de federatie geweest zijn. In augustus 1909 vond door toedoen van Thonar en zijn vrienden toch een anarchistisch congresje plaats. De Fédération Révolutionnaire die in de marge ervan werd ontworpen, raakte niet van de grond, maar de Fédération Anarchiste kon er evenmin van profiteren. *Le Révolté* riep tevergeefs om nieuws uit de provincie, het was alsof de Vlaamse en Waalse kameraden bij al dat Brussels geweld de kat uit de boom keken. Vlaanderen beschikte overigens vanaf 1905 bijna ononderbroken over een eigen blad. En als eind 1910 in het Luikse met *L'Emancipateur* werd uitgepakt, dan zal dat niet alleen met de onregelmatige verschijning van *Le Révolté* te maken hebben gehad.

Van Mechelse vrijdenkers en houtbewerkers

Zeker wat de pers aangaat, vormde de periode na 1900 voor het Belgisch anarchisme een relatieve hoogconjunctuur. Ook Vlaanderen deelde in die voorspoed. Vanaf 1904 verscheen daar nagenoeg zonder onderbreking nu eens te Mechelen, dan weer te Brussel, Gent of Antwerpen een anarchistisch blad. Er vond ook een aantal exclusief Vlaamse congressen plaats. Dit alles kan evenwel niet verhelen dat in Vlaanderen de beweging - op kleinere schaal - te kampen had met identieke problemen als in Franstalig België. Geen enkel blad kon werkelijk als orgaan van het hele Vlaamse anarchisme worden beschouwd. Elke groep stond bij wijze van spreken te springen om als ze maar enigszins kon haar eigen krant - als uitdrukking van haar eigenheid - uit te geven. Zelden steunde een stad in voldoende mate een blad dat in een andere stad werd uitgegeven. Als dat laatste dan wegens zijn te smalle basis onderuit ging, begon men in nog een andere stad met een nieuw blad dat uiteraard in dezelfde mate of nog meer met problemen werd geconfronteerd. Dit particularisme werd in de hand gewerkt door een verschil in benadering van de propaganda; het gebrek aan samenhang getuigde niettemin van weinig zin voor realiteit.

Mechelen bleek nog altijd de meeste troeven in huis te hebben. Nadat ze in 1904-1905 al mede *Recht door zee* hadden uitgegeven, pakten de Mechelaars in juni 1911 uit met *Het Vrije woord* dat tot augustus 1914 bleef verschijnen. Meer dan waar ook bleek het anarchisme te Mechelen verwant te zijn aan de vrijdenkerij. "Ons doel is: anarchie; onze wapens zijn: Waarheid en Rede; ons devies is: noch god, noch meester." Het blad verklaarde zich tegenstander van de staat én van de godsdienst. Nu waren anarchisten traditioneel wars van Kerk en godsdienst. Her en der maakten ze deel uit van vrijdenkersverenigingen voor zover die de nodige openheid aan de dag legden, en soms slaagden zij erin een stempel op hun activiteiten te drukken.

Te Mechelen bleek het vrijdenken echter een bijzonder belangrijke component van de anarchistische beweging te vormen. In geen enkel ander Belgisch anarchistisch blad werd zo de nadruk gelegd op de strijd tegen de godsdienst als in *Het Vrije woord*. Het blad beoogde "de strijd tegen gansch het parasietendom om te beginnen met den godsdienst om te eindigen met de politiekers alwaar zij ook uit onze klasse zijn voortgesproten. Zij allen knagen aan de weelderige plant die men vrijheid noemt ..." De oppositie tegen de BWP werd dus niet verwaarloosd: "Gij zijt geworden: een *demokratische zeer gematigde hervormingspartij*, en de eere naam *Socialisten* komt u in lang niet meer toe."⁹⁸

In nauwe samenhang met die strijdbare vrijzinnigheid ging grote aandacht uit naar onderwijs en opvoeding. Het was de tijd van de parlementaire bespreking van een nieuwe wet op het lager onderwijs⁹⁹. Consequent anarchistisch sprak *Het Vrije woord* zich uit tegen zowel het neutrale (officiële) als het vrije (katholieke) onderwijs. In het officiële onderwijs werden onder het mom van neutraliteit evengoed dogma's doorgegeven als in het vrije onderwijs: vaderlandsliefde, zelfs godsdienstzin, het was kortom evenzeer gezagsgetroouw onderwijs. Deze anarchistische visie op het onderwijs, die eigenlijk als een consequent doorgetrokken vrijdenken kon worden beschouwd, stond haaks op het standpunt van liberalen en socialisten¹⁰⁰. Daarbij kwam dat in een radicaal vrijzinnige teneur aan liberalen en socialisten werd verweten dat ze de godsdienst tot een privé-aangelegenheid herleidden in plaats van die openlijk te bestrijden. Die houding was uiteraard mede ingegeven door politieke overwegingen en dat kon de anarchisten alleen maar sterken in hun kritiek¹⁰¹. Dat diezelfde socialisten en liberalen dan weer antiklerikale coalities aangingen zoals concreet te Mechelen in 1911 met een eerste socialistische gemeenteraadszetel voor ex-anarchist Jan Houthuys¹⁰² als resultaat, werd evengoed aangevochten. Om te beginnen waren anarchisten gekant tegen alle politieke strijd, a fortiori als daar samenwerking met de burgerij bij kijken kwam. Hun vrijdenken legitimeerde geen samenwerking tussen de klassen¹⁰³.

Het viel ons al op hoe in de jaren negentig de revolutionaire dissidentie in Vlaanderen banden vertoonde met de vrijdenkerij. Zo zette - om maar een voorbeeld te geven - de Mechelaar Frans Verbelen zijn eerste stappen binnen de socialistische beweging als secretaris van de plaatselijke Vrijdenkersbond en uitgever van *Antikrist*¹⁰⁴. Ook omstreeks 1910 vond het anarchisme gehoor binnen de Mechelse vrijdenkersbeweging. Katalysator hierbij was ongetwijfeld de beroering omtrent de dood van Ferrer. Concreet materiaal over deze ontwikkeling is er nauwelijks, maar waarschijnlijk hielpen twee krantjes de toon zetten. In april 1910 verscheen *De Vrijdenker* met als ondertitel *Propagandabladd tot verspreiding der Vrije gedachte*. Het blad bevatte publiciteit voor de Propagandaclub van de Vrije Gedachte. Opvallend was de oproep "aan allen die zich losgemaakt hadden van partijen, klieken en fracties." Het blad viseer-

de meer bepaald de politici die van de godsdienst een persoonlijke aangelegenheid hadden gemaakt¹⁰⁵.

In oktober verscheen ter gelegenheid van de herdenking van de terechtstelling van Ferrer opnieuw een *Vrijdenker*. Het blad heette het orgaan der Vrije Groep van Mechelen te zijn, maar presenteerde zich als een zuiver vrijdenkersblad. Typografisch en zelfs administratief herinnerde het niet aan zijn voorganger, behalve de vermelding dat van de vier vrijdenkersbonden te Mechelen er slechts één echt actief was, met name de "Propaganda van 't Vrij Gedacht." Dat was ongetwijfeld de vereniging die in *De Vrijdenker* van april werd gepropageerd¹⁰⁶.

Als *Het Vrije woord* zich vanaf 1911 het *Orgaan der Mechelsche Vrije Groepen* noemde, dan moet daaronder de (anarchistische) Vrije Groep, in 1912 bekend als *Wie denkt overwint*¹⁰⁷, worden begrepen, maar mogelijk ook de verwante vrijdenkerskringen, met name de reeds vermelde Propagandaclub, evenals in 1913 de Vrijdenkersbond¹⁰⁸, die net zoals de Vrije Groep in het lokaal van de Onafhankelijke Houtbewerkerbond onderdak vonden. Het is niet uitgesloten dat Propagandakring en Vrijdenkersbond verschillende namen waren voor één en dezelfde groep, hoewel in februari 1912 "namens de Vrije Groep en vrijdenkersgroepen van de stad Mechelen" aan die stad werd gevraagd om een bepaald plein de naam van Ferrer te geven. Overigens merkwaardig, een dergelijke bede vanwege anarchisten, als men denkt aan de oppositie van de Brusselse anarchisten tegen het optrekken van een standbeeld te Brussel als ware het de gestolde recuperatie van de figuur van Ferrer. De brief eindigde evenwel met de opmerking dat het stadsbestuur enkel een bestaande toestand moest bekrachtigen, want het plein dat in een volkse buurt lag, zou in de wandeling al zo genoemd worden. De stad reageerde negatief: "De vrijzinnige mannen op 't stadhuis waren te licht bevonden."¹⁰⁹

Ferrer was onmiskenbaar een lichtbaken voor de denkbeelden van *Het Vrije woord* over onderwijs en opvoeding. Ook te Mechelen organiseerden de anarchisten naar aanleiding van zijn gevangenneming en terechtstelling protestmeetings¹¹⁰. Zij steunden mede het initiatief om, in afwachting van een echte *escuela moderna*, een naar Ferrer genoemde Ontspanningsschool op rationalistische gronslag op te richten. In november 1911 ging de school van start met een vijftwintigtal leerlingen.

De school wilde onderwijs verstrekken dat de kinderen in het latere leven van nut zou zijn, dat hen zo veel mogelijk zou bevrijden van dogma's en hen zou opvoeden tot mensen in de volste zin van het woord. Dit onderwijs beoogde "de ontwikkeling der vermogens van het kind, zo dat eigen aard en aanleg tot hun recht kunnen komen, met uitsluiting van alle geloof in bovennatuurlijke machten an andere niet redelijk te bewijzen dogma's en geheimzinnigheden." Tot het leerplan behoorden zang, gymnastiek, spelen, maar ook "vertellingen" over natuurkunde, godsdiensten, oorlogen, land- en vol-

hankelijke Houtbewerdersbond¹¹⁴, die ze overigens "één der beste en meest vooruitstrevende benden van Mechelen" noemden. Wat niet wegnam dat ze helemaal niet te spreken waren over de geringe opkomst van de houtbewerders op de meeting van 11 november 1912 ter herdenking van de martelaren van Chicago, die dan toch de grondleggers van de ware éénmeibeweging waren. Bovendien meenden ze ook socialistische krachten te ontwaren binnen de bond¹¹⁵.

Het standpunt van *Het Vrije woord* tegenover de vakbeweging bleek ten volle naar aanleiding van de staking van de stoelmakers, waaraan de onafhankelijke bond samen met de andere bonden deelnam. Hoe konden de onafhankelijken zich laten meeslepen in dergelijke van te voren geprogrammeerde, langdurige en dus uitzichtloze stakingen, vroeg Frans Verbelen zich af. De werkgevers waren gewaarschuwd en hadden de nodige voorraden kunnen aanleggen. Er ging niets boven de korte, directe actie¹¹⁶.

We weten maar weinig over de Onafhankelijke Houtbewerders. Van hun blad *De Houtbewerker* zijn maar enkele nummers bewaard. We zagen al hoe de bond het licht zag omstreeks 1895 en hoe de anarchist Jaak Bus toen voorzitter van de onafhankelijke stoelmakers werd. Eveneens in die jaren zouden de Gentse socialistische houtbewerders in de nationale federatie af te rekenen hebben met een "anarchistische kern" uit Mechelen. De verhouding met de BWP wisselde blijkbaar. Van 1902 tot 1903 werd een "samenwerkend blad" met de BWP-bladen *De Toekomst* en *De Vilvoordsche demokraat* uitgegeven. Zij hadden elk de beschikking over één bladzijde, maar *De Houtbewerker* beweerde uitdrukkelijk met deze bladen verder niets uit te staan te hebben. Het blad maakte hoe dan ook een einde aan deze samenwerkingsformule¹¹⁷. In 1907-1908 blijkt de Onafhankelijke Houtbewerdersbond brood te hebben gezien in het Belgisch Vakverbond, deze tegenhanger van de Syndicale Commissie die gedragen werd door de Antwerpse diamantbewerders en waar ook de Waalse revolutionaire syndicalisten een onderkomen hadden gevonden. Dit vakverbond was echter maar een kort leven beschoren. Mede door toedoen van de Mechelaars kwam er nochtans een Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameublement, Bouwvak en Aanverwante Vakken, die zijn zetel te Mechelen had en waarvan de Mechelaar Frans Aertsens secretaris was. De Mechelse houtbewerders groepeerden op dat ogenblik de meubelmakers en schrijnwerkers, de beeldhouwers, de houtdraaiers, de stoelmakers, de 'machienbewerders', en tenslotte de 'bruinders en manoeuvres'.¹¹⁸ Toen in 1913 een nieuw Belgisch Vakverbond werd gesticht, bleek daar ook een plaatselijke Mechels verbond bij betrokken; het is niet duidelijk in hoeverre dit verbond meer dan alleen maar houtbewerders omvatte.